

Het reizende koningschap in het Ottoonse rijk

HT de Beer
0135135

Eindhoven

19 juni 2006

O | Inhoudsopgave

0	Inhoudsopgave	2
1	Inleiding	3
2	Het reizende koningschap in de literatuur	5
2.0	Inleiding	5
2.1	Waar ging de reis naartoe? Over kernlanden en machtcentra	6
2.2	Hoe werd de reis georganiseerd en uitgevoerd?	9
2.3	Hoe werd er bestuurd door deze reizen?	12
2.4	Problemen met de literatuur	15
3	Het reizende koningschap in de bronnen over Otto I	17
3.0	Inleiding	17
3.1	De geschiedenis der Saksen door Widukind van Corvey	18
3.2	De kroniek van Thietmar van Merseburg	21
3.3	De voortzetting van Regino's kroniek door Adalbert	26
3.4	Vergelijking en conclusie	29
4	Het reizende koningschap in de bronnen over Hendrik II	32
4.0	Inleiding	32
4.1	De kroniek van Thietmar van Merseburg	32
4.2	De Vita Heinrici II imperatoris door Adelbold van Utrecht	38
5	Conclusie	40
6	Bibliografie	46

1 | Inleiding

Het Ottoonse rijk in de tiende en elfde eeuw besloeg een groot deel van Europa: de Duitssprekende landen, het huidige Benelux en grote delen van Italië. In een tijd waar infrastructuur, communicatie en zelfs schriftelijkheid achterop raakten, slaagden de koningen uit de Ottoonse dynastie erin dit rijk bijeen te houden. De vraag hoe deze koningen dat voor elkaar kregen intrigeerde me. In mijn ogen was het zo goed als onmogelijk dat die koningen met zo weinig middelen zo'n groot rijk konden besturen.

Ik besepte echter al snel dat mijn scepsis over de mogelijkheid dat de Ottonen in staat waren hun rijk te besturen, werd veroorzaakt door mijn moderne interpretatie van begrippen als “rijk”, “bestuur”, “regeren” en “koningschap”. Deze interpretatie kan niet van toepassing kan zijn op het Ottoonse rijk. Immers, met een gebrekkige communicatie en infrastructuur kan geen bureaucratie opgebouwd noch in stand gehouden worden en vanuit een centraal punt een rijk te besturen zal dan ook onmogelijk zijn.

Er was geen centraal punt in het Ottoonse rijk en ook geen bureaucratie en toch kregen de Ottonen het voor elkaar om hun rijk te vestigen, uit te bouwen en te verstevigen gedurende de tiende en elfde eeuw. Een belangrijk middel van “bestuur” om dat voor elkaar te krijgen, was het reizende koningschap. Dat wil zeggen, een koningschap waarbij de koning continu op reis was in zijn rijk en de zaken van bestuur onderweg afhandelde.

Om mijn begrippenapparaat geschikt te maken om het bestuur in de tiende en elfde eeuw, met name het reizende koningschap, te kunnen begrijpen ga ik eerst op zoek in de literatuur naar het antwoord op de vraag wat dit reizende koningschap was en hoe de koningen hiermee hun rijk konden besturen. Deze vraag wordt in hoofdstuk 2 beantwoord met drie deelvragen. De eerste deelvraag gaat in op de plaatsen waar de reis naar toe ging of juist niet naar toe ging. Daarna komt de vraag aan bod hoe deze reizen mogelijk gemaakt werden. De derde en laatste deelvraag is hoe deze reizen het bestuur van het rijk mogelijk maakten. Tenslotte worden enkele problemen met de literatuur aangegeven.

Nadat het beeld van het reizende koningschap in de literatuur is geschetst,

wordt onderzocht in hoeverre dit beeld toepasbaar is op narratieve bronnen uit de tiende en elfde eeuw. Immers, het beeld uit de literatuur is gebaseerd op allerlei verschillende bronnen verspreid over een langere periode en uit alle delen van het rijk, en is daardoor meer algemeen van aard dan het beeld dat in de narratieve bronnen naar voren komt. Het onderzoek spitst zich toe op het leven van Otto de Grote en Hendrik II.

De bronnen over het leven van Otto de Grote, Widukinds *Geschiedenis der Saksen*, boek II uit de kroniek van Thietmar van Merseburg en Adalberts voortzetting van Regino's kroniek, worden in hoofdstuk 3 onderzocht. In het daaropvolgende hoofdstuk worden twee bronnen over Hendrik II onderzocht: boeken V tot en met VIII uit Thietmars kroniek en Adelbolds *Vita Heinrici II imperatoris*. Uiteindelijk, in het laatste hoofdstuk, worden de vragen die hierboven gesteld zijn, beantwoord.

2

Het reizende koningschap in de literatuur

2.0 Inleiding

Het doel van dit hoofdstuk is om duidelijkheid te verkrijgen over het bestuur van het Ottoonse rijk, wat het inhield en met name in relatie tot het reizende koningschap. Daartoe wordt het beeld van het reizende koningschap geschetst zoals dat in de recente literatuur naar voren komt. Onderzoeken en ideeën over bestuur zullen relatief systematisch dan wel gestructureerd van aard zijn. Over een langere periode wordt het bestuur geanalyseerd en van daaruit wordt een gegeneraliseerd beeld geschetst van het bestuur en hoe het nu eigenlijk in elkaar zat. Het is dan ook interessant te onderzoeken in hoeverre dit beeld overeenkomt met het beeld dat in bronnen uit de tiende en elfde eeuw naar voren komt. Dat onderzoek is echter het onderwerp van de volgende twee hoofdstukken.

Hoe wordt er in de literatuur aangekeken tegen het reizende koningschap in het Ottoonse rijk? Wat is het beeld van het reizende koningschap dat in de literatuur wordt geschetst? Wordt er een eenduidig beeld geschetst of zijn de historici het met elkaar oneens? Deze vragen worden in dit hoofdstuk beantwoord door drie deelvragen over drie belangrijke aspecten van het reizende koningschap te beantwoorden.

Allereerst wordt de vraag gesteld waar de reis naar toeging. In welke oorden of regio's vertoefden de koningen vaak, en waar kwamen ze juist bijna nooit? Daarna wordt de vraag gesteld hoe er gereisd werd. Dat wil zeggen, hoe werden dergelijke reizen georganiseerd, als ze dat al werden, en waar haalden de koningen de middelen vandaan om zichzelf, hun gevolg en het hof te laten reizen? Uiteindelijk wordt de vraag beantwoord hoe de koning door middel van het reizen zijn rijk bestuurde. Of, anders geformuleerd, hoe bestuurde de koning zijn rijk terwijl hij rond reisde? Wat was de functie van het rondreizen voor het bestuur van het rijk?

Voordat deze vragen beantwoord gaan worden, wordt eerst een definitie van het reizende koningschap gegeven zoals dat in deze scriptie wordt

gebruikt. John W. Bernhardt geeft in zijn *Itinerant kingship and royal monasteries in early medieval Germany* (1993), een boek over het reizende koningschap en de rol die de koninklijke kloosters daarin speelden, een definitie van het rondreizende koningschap: ‘Itinerant kingship refers to government in which a king carries out all the functions and symbolic representations of governing by periodically or constantly travelling throughout the areas of his dominion.’¹

2.1 Waar ging de reis naartoe? Over kernlanden en machtcentra

De term “rondreizend koningschap” doet vermoeden dat de koningen door hun rijk reisden en gedurende de reis het rijk bestuurden. Dat de verschillende regio’s in het rijk een voor een werden aangedaan door de koning en het hof op hun reizen door het rijk. De reizen die de Ottoonse koningen maakten, waren echter niet zo evenwichtig verdeeld over de verschillende regio’s van het rijk. Pas in de loop van de elfde eeuw gaan de koningen systematisch alle regio’s bezoeken.² Vanaf de regeerperiode van Otto III, maar vooral vanaf de periode dat Hendrik II koning was, veranderde het traject van de reis van karakter. De belangrijkste halteplaatsen op de reizen werden regelmatig verspreid over de verschillende regio’s van het rijk.³

In de tiende eeuw hield het reizende koningschap in dat de koning reisde van machtcentrum naar machtcentrum. In deze kerngebieden, zoals ze door Eckhard Müller-Mertens genoemd worden⁴, zijn de Ottoonse koningen heer en meester. Ze bezitten er veel land, paleizen, kloosters en hebben er de fiscusfunctie, kortom, ze bezitten er macht.⁵

In Figuur 2.0 zijn de kernlanden ten tijde van Otto I weergegeven. Alhoewel de contouren van deze kernlanden wat verschuiven met de verschillende koningen die aan de macht komen, zijn die verschillen klein. Pas met Hendrik II, die, voordat hij koning werd, hertog van Beieren was, kwam er in Beieren een sterk machtcentrum. Bij latere koningen komen ook in de andere zuidelijke regio’s dergelijke machtcentra.

---

¹John W. Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries in early medieval Germany: c. 936–1075*, deel 21: *Cambridge studies in medieval life and thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 45.

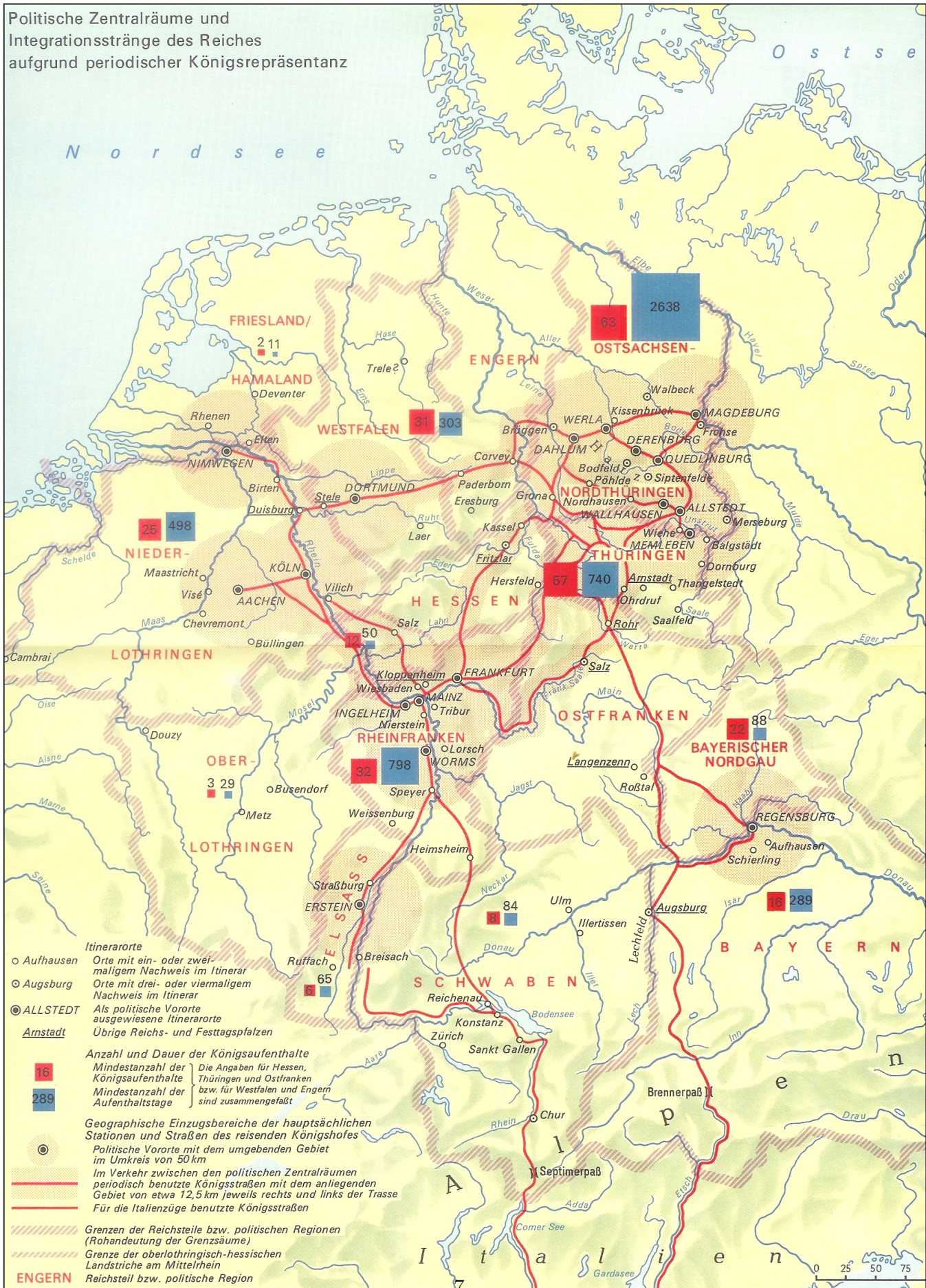
²Hagen Keller, ‘Reichsstruktur und Herrschaftsauffassung in ottonisch-früsalischer Zeit’, *Frühmittelalterliche Studien* 16 (1982), 90.

³Ibid., 99.

⁴Eckhard Müller-Mertens, *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Großen* (Berlijn: Akademie-Verlag, 1980), 140.

⁵Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 62.

Politische Zentralräume und Integrationsstränge des Reiches aufgrund periodischer Königsrepräsentanz

Figuur 2.0: Het rijk van Otto de Grote met daarin de kernlanden, de reiswegen en het aantal en duur van de bezoeken per regio. Bijlage bij: Eckhard Müller-Mertens, Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Grossen

Er zijn drie duidelijke machtcentra van de Ottoonse koningen: in Oost Saksen rond Maagdenburg, Quedlinburg en Memleben; in Benedenlotharingen rond Aken en Keulen; en in het Rijn-Frankenland rond Mainz en Frankfurt. Deze machtcentra moesten onderhouden worden, dat wil zeggen, het prestige van die plaatsen moest op peil gehouden en uitgebouwd om als centrale plaats in het koninkrijk te kunnen fungeren.

Het Oost-Saksische machtcentrum, het gebied waar ze voorheen de hertogelijke macht hadden, kortom hun thuisland, werd door de Ottonen uitgebouwd. Vooral door Otto I, genaamd de Grote, die na zijn kroning direct naar Saksen ging en er een vrouwenklooster stichtte in Quedlinburg als begraafplaats van zijn vader. De abdissen kwamen voort uit de koninklijke familie, en veel vrouwelijke leden van de koninklijke familie verbleven in dit klooster. Quedlinburg verkreeg hierdoor veel koninklijke prestige.⁶ Daarnaast bouwde Otto de Grote een tweede machtcentrum rond Maagdenburg, waar hij een klooster stichtte en dat gedurende zijn regering transformeerde tot een aartsbisdom.⁷ Op deze manier werd dit machtscentrum geladen met koninklijk prestige, wat nog versterkt werd door de regelmatige bezoeken van de koning, het hof en leden van de koninklijke familie. Volgens Eckhard Müller-Mertens was deze politiek van Otto I bedoeld om zijn macht over de Oostelijke gebieden te versterken.⁸

In Franken nam Otto de Grote de macht in de centrale plaatsen van de Karolingers over door na de dood van de laatste hertog geen nieuwe hertogen meer te benoemen, maar die macht zelf over te nemen. Door familiepolitiek te bedrijven, dus door het laten trouwen van leden van zijn familie in de oude heersende families, verkreeg Otto macht over kerkelijke centra, de fiscus en koninklijke paleizen in dat gebied.⁹ In Lotharingen voerde Otto een vergelijkbare politiek, waardoor hij als koning verschillende regio's van het rijk aan zich bond zonder macht te verliezen aan zowel de oude machthebbers als leden van zijn familie.¹⁰

Om tussen de kernlanden te kunnen reizen, reisden de koningen ook door de tussenliggende gebieden, de zogenaamde transitiegebieden¹¹. In zowel de kernlanden als de transitielanden was de koning regelmatig aanwezig. Aan de andere kant waren er een aantal gebieden, voornamelijk in het Zuiden en

---

⁶Ibid., 6–7.

⁷Ibid., 8.

⁸Eckhard Müller-Mertens, 'The Ottonians as kings and emperors', in: Timothy Reuter (red.), *The New Cambridge Medieval History III. c. 900 – c. 1024* (Cambridge, 1999), 244.

⁹Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 20.

¹⁰Ibid., 22–23.

¹¹Müller-Mertens, *Reichsstruktur*, 141–142.

het Noorden, waar de koningen amper hun gezicht lieten zien: de periferie. Enkel als de koning er orde op zaken kwam stellen of als hij op doorreis was naar Italië, bezocht hij deze gebieden.¹² De koning bezocht deze gebieden dus niet om het gebied zelf, maar om zijn politiek in andere gebieden te ondersteunen, zoals stabiliteit en de vele Italië reizen.¹³

Blijkbaar was het voor de koningen voldoende om voornamelijk in een aantal gebieden te komen en toch het rijk bijeen te houden. Tachtig procent van de oorkonden over Duitsland werden in de kernlanden opgesteld. Het onderwerp van die oorkonden lag echter vaak buiten de kernlanden.¹⁴

De vraag is waarom er eigenlijk gereisd werd. Er worden, volgens Andreas Kränzle, twee verklaringen gegeven. De oudste is de verklaring van de “Abweidetheorie”: de economie was gebaseerd op goederen, en door de slechte infrastructuur was de koning genoodzaakt te reizen en zo te leven van wat het land hem bood.¹⁵

De andere, meer recente, verklaring is dat de koning regelmatig aanwezig moest zijn in de verschillende machtcentra, waardoor hij tevens ook in de buurt van andere regio’s kwam, om problemen te voorkomen.¹⁶ In hoeverre dit rondreizen de taak van bestuurlijke instituties zoals bureaucratie, belasting en informatievoorziening kon vervangen, is minder duidelijk. Immers, als de koning rondreisde, en zijn koningschap uitoefende op de plaats waar hij op dat moment aanwezig was, betekende dat ook dat hij in het overgrote deel van het rijk niet aanwezig was. Aan de andere kant, de heerschappij van de koning werd voornamelijk bepaald door de presentatie van de koning, door het rondreizen kon hij zichzelf in verschillende delen van het rijk presenteren en zo zijn heerschappij over het rijk uitoefenen.¹⁷

2.2 Hoe werd de reis georganiseerd en uitgevoerd?

De koning en het hof reisden dus voornamelijk van machtscentrum naar machtscentrum. Om in staat te zijn het rijk te besturen, dat wil zeggen, om die mensen die voor het bestuur van belang zijn bij zich te kunnen roepen, moesten die mensen wel weten waar ze de koning en het hof konden

---

¹²Keller, ‘Reichsstruktur und Herrschaftsauffassung’, 77.

¹³Ibid., 79–82.

¹⁴Andreas Kränzle, ‘Der abwesende König. Überlegungen zur ottonischen Königsherrschaft’, *Frühmittelalterliche Studien* 31 (1997), 129.

¹⁵Ibid., 123.

¹⁶Ibid.

¹⁷Ibid., 124.

vinden. Een planning was dus belangrijk. Veel grote bijeenkomsten werden in de belangrijkste plaatsen in de machtcentra gehouden op kerkelijke feestdagen zoals Kerstmis en Pasen.¹⁸ Vooral de Oost-Saksische machtsbasis was belangrijk, daar begonnen en eindigden altijd de koninklijke reizen.

Reizen werden vooruitgepland, wat overigens niet inhield dat elke etappe al maanden van tevoren tot in detail geregeld was. Alhoewel de koning min of meer een monopolie op lange afstandsreizen had¹⁹, betekende dat niet dat hij zomaar overal in zijn rijk kon reizen. Afhankelijk van de politieke situatie en de beschikbare middelen onderweg, was hij in staat te reizen.²⁰ Op reis kon van alles gebeuren, en reizen werden dan ook aan de situatie aangepast. Dat was mogelijk omdat de kleinere etappeplaatsen pas kort van tevoren werden gewaarschuwd dat de koning er met zijn hof aan kwam. Heel de omgeving rondom de halteplaats werkte dan mee om het hof te onderhouden.²¹

Het is duidelijk dat de reizen gepland werden, maar waar verbleven de koningen en het hof tijdens een stop? Het totale aantal mensen dat met de koning meereisde kon erg groot zijn, tot het formaat van een klein leger aan toe²², en het hof kon dus niet zomaar overal stoppen en gastvrijheid verwachten. In de eigen machtcentra verbleef de koning vaak in eigen paleizen of kloosters. In andere gebieden verbleef de koning meestal bij de zogenaamde koningskloosters en koningskerken. Dit waren kloosters en kerken die, in ruil voor de bescherming van de koning, diensten aan de koning en het rijk moesten verlenen: de *servitium regis*. In die regio's waar de koning geen eigen land bezat of kon beschikken over koningskloosters was hij aangewezen op de leiders van die regio's. In deze gebieden waren de oude fiscus, koninklijke paleizen en zelfs de bescherming van kloosters vaak overgegaan op lokale hertogen.²³

Dit is een deel van wat in de moderne literatuur bekend staat als het zogenaamde rijkskerkensysteem. Het andere deel van dit systeem betreft de benoeming van hoge geestelijken, zoals belangrijke bisschoppen en abten, door de koning. Gedurende de tiende en elfde eeuw ging de koning steeds meer mensen uit zijn hofkapel benoemen op dergelijke hoge kerkelijke posities. Dit deel van het rijkskerkensysteem is van belang voor het reizende koningschap in die zin dat de koning een voor hem gunstig reisklimaat kon realiseren in alle delen van het rijk. Aan de andere kant waren bisschoppen,

---

¹⁸K. J. Leyser, *Rule and conflict in an early medieval society* (Londen: Edward Arnold Publishers, 1979), 104.

¹⁹Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 56.

²⁰Ibid., 59–60.

²¹Kränzle, 'Der abwesende König', 152–153.

²²Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 58.

²³Keller, 'Reichsstruktur und Herrschaftsauffassung', 83.

alhoewel benoemd, onafhankelijk van de koning. De koning kon bisschoppen afzetten noch dwingen zijn zin te doen.

Wat hield dit *servitium regis* in? Dat verschilde per klooster en kerk²⁴, maar gebruikelijke diensten waren: gastvrijheid verlenen aan de koning en de zijnen, het voeden van mens en dier, het geven van advies, het uitvoeren van diplomatieke missies in naam van de koning, als afgevaardigde van de koning optreden, het produceren van boekwerken, het verlenen van militaire diensten, het bijhouden van de koninklijke wegen, enzovoorts. Daarnaast werden er natuurlijk religieuze diensten verleend, zoals het bidden voor koning en rijk.²⁵

Veel van deze diensten die verleend werden, ondersteunden het reizende koningschap direct, zoals gastvrijheid, het voeden van mensen en dieren en het onderhouden van wegen. Andere taken, zoals het uitvoeren van diplomatieke missies en optreden als afgevaardigde van de koning, stellen de koningen juist in staat om invloed uit te oefenen in delen van het rijk waar ze zelf niet aanwezig waren.

Welke diensten welke kloosters verleenden, hing af van de grootte, plaats en expertise dat aanwezig was. Vooral de grotere kloosters die op de weg van de koning lagen, moesten gastvrijheid verlenen. Kloosters en kerken in de buurt kwamen dan vaak goederen leveren om het hof te voeden tijdens het verblijf van de koning in dat grotere klooster. Sommige gespecialiseerde kloosters leverden juist de boeken, terwijl vertrouwelingen van de koning als adviseur werden ingezet. Er was ook een verschil tussen de diensten aan de koning van een klooster of kerk als geheel en van de leider van die kerken en kloosters. Adviesfuncties, diplomatieke missies en dergelijke werden voornamelijk toebedeeld aan abten en bisschoppen waarmee de koning een goede persoonlijke band had en waarschijnlijk ook zelf benoemd had.

Naast bescherming van de koning kregen de koningskloosters en koningskerken ook meer materiele goederen in ruil voor de verleende diensten. Als een koning een klooster bezocht, dan deed hij vaak schenkingen aan dat klooster.²⁶ Gaandeweg de tiende eeuw, en zeker ook in de elfde eeuw, werd deze wederzijdse afhankelijkheid tussen koning en kerk uitgebreid door de koningen doordat zij meer en grotere giften aan die kloosters en kerken schonken. Niet enkel land, maar ook rechten zoals het muntrecht, tolrecht, marktrecht, enzovoorts, werden aan kloosters en kerken verleend. Er werden zelfs hele graafschappen, inclusief de grafelijke autoriteit, bij bisdommen onderge-

---

²⁴Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 2.

²⁵Ibid., 30, 57.

²⁶Ibid., 51.

bracht.²⁷²⁸

Deze schenkingen deed de koning niet enkel voor zijn zielenheil, maar om in heel zijn rijk stopplaatsen te hebben zodat hij ook steeds meer en meer door heel zijn rijk kon reizen. De koning had grote strategisch geplaatste kloosters in het rijk nodig om zijn heerschappij over het rijk te behouden en het reizen te accommoderen en het was daarmee een van de grootste materiële bases van zijn heerschappij.²⁹ Er was dus een belangrijke relatie tussen deze kloosters en de koning.³⁰

Naast een mogelijkheid om door zijn rijk te reizen, verkreeg de koning hierdoor een extra bestuurslaag naast die van de wereldlijke heersers. Het oude idee dat de koning dit kerkenstelsel uitbouwde als tegenwicht voor de onbetrouwbare adel is dan ook onjuist: het is enkel een extra mogelijkheid tot bestuur en integratie van het rijk.³¹ Deze verstrengeling van koning en kerk was zeker niet toevallig, maar de vraag is in hoeverre er van een rijkskerkenstelsel gesproken kan worden.³² Misschien dekt de term “rijkskerkenbeleid” de lading beter, maar dan is de vraag weer in hoeverre dat beleid systematisch werd uitgevoerd.

2.3 Hoe werd er bestuurd door deze reizen?

Het is nu duidelijk welke plaatsen en regio's de koningen op hun reizen aandeden en welke middelen zij daartoe gebruikten. De fundamentele vraag daarentegen, hoe de koningen nu hun heerschappij konden uitvoeren door middel van deze reizen, is nog niet beantwoord. Misschien kan de vraag gesteld worden of de koningen überhaupt wel bestuurden, dat ze in plaats daarvan een bindende factor waren voor het rijk.

In elk geval was de aanwezigheid van de koning belangrijk: waar de koning was, daar werden de zaken van het rijk besproken en behandeld. Waar hij niet was, aan de andere kant, daar was zijn heerschappij amper merkbaar. Andreas Kränzle formuleert het mooi: ‘Der König was in seiner Anwesenheit gleichzeitig immer auch abwesend. Durch den ständigen Ortswechsel versuchte der Herrscher zwar, Anwesenheit zu erzeugen, (re-)produzierte aber gleichzeitig das Problem, das er dadurch zu lösen versuchte: seine Abwesen-

---

²⁷Keller, ‘Reichsstruktur und Herrschaftsauffassung’, 86.

²⁸Rudolf Schieffer, ‘Der ottonische Reichsepiskopat zwischen Königtum und Adel’, *Frühmittelalterliche Studien* 23 (1989), 292.

²⁹Ibid.

³⁰Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 1.

³¹Ibid., 35.

³²Schieffer, ‘Reichsepiskopat zwischen Königtum und Adel’, 292–294.

heit.³³

Overigens betekende het rondreizen van de koning niet dat hij geen invloed uit kon oefenen over andere delen van het rijk waar hij op dat moment niet aanwezig was. Door middel van diploma's, brieven en afgezanten, was hij in staat te reageren op gebeurtenissen die verder weg plaatsvonden. De persoonlijke aanwezigheid van de koning, en daardoor zijn heerschappij, kon hierdoor echter niet vervangen worden.³⁴

Als de koning over een langere periode niet aanwezig was in een bepaalde regio van het rijk waar hij normaal gesproken regelmatig kwam, verminderde zijn heerschappij over die regio. Diegenen die afhankelijk waren van de bescherming van de koning, zoals kerken, kloosters, armen en andere zwakkeren, bleven dan verstoken van die bescherming. Opstanden tegen de koning ontstonden ook juist in die gebieden en op die tijden dat de koning daar merkbaar niet aanwezig was.

Toch besloot de koning enkel als het voor hem belangrijk was het traject van de koninklijke reis bij te sturen naar een probleemgebied om zelf het heft in handen te nemen. Gebruikelijker was om de leiders uit die regio's naar het hof toe te roepen en aan het hof, tijdens de reis, de zaken proberen af te handelen. Niet komen op uitnodiging was een teken van rebellie.³⁵

De aanwezigheid van de koning was belangrijk om zijn heerschappij uit te oefenen, en hij reisde dus rond om die heerschappij op verschillende sleutelplaatsen in het rijk uit te oefenen of te vestigen. De eerste reis van een nieuwe koning door het rijk, bijvoorbeeld, was belangrijk om zijn koningschap te legitimeren in alle delen van het rijk. Hij liet ermee zien dat hij in staat was door zijn rijk te reizen en zo alle koninklijke eigendommen, en ook zijn eigen eigendommen, op te eisen.³⁶

De aanwezigheid van de koning alleen was echter niet voldoende. Sterker nog, zonder de aanwezigheid van de grote mannen van het rijk en de leiders uit de regio, was de aanwezigheid van de koning zo goed als zinloos. Het was juist deze dubbele aanwezigheid van zowel koning als de groten, zowel kerkelijk als seculier, die het "besturen" mogelijk maakten.³⁷

Het reilen en zeilen van het rijk was gebaseerd op persoonlijk contact en rituelen waarbij publiek aanwezig moest zijn om ze "geldig" te laten zijn. Tijdens de reis werden hofdagen gehouden, maar ook minder belangrijke bijeenkomsten waar, bijvoorbeeld tijdens maaltijden, de zaken die de aanwezigen aangingen, besproken werden. Deze zaken, en deze personen, waren

---

³³Kränzle, 'Der abwesende König', 124-125.

³⁴Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 53.

³⁵Keller, 'Reichsstruktur und Herrschaftsauffassung', 92.

³⁶Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 46.

³⁷Kränzle, 'Der abwesende König', 130-131.

het rijk. Hun problemen waren de problemen van het rijk. Het bestuur van het rijk bestond dan ook voornamelijk uit het bijeenhouden van deze groep heersers.

De koning werd dan ook vaak afgespiegeld als een vreedstichter of scheidsrechter.³⁸ Inderdaad, als de lokale heersers een probleem hadden waar ze niet zelf uit konden komen, dan werd de hulp van de koning ingeroepen. Op deze manier bekeken, hebben dergelijke conflicten ook een integrerende functie: de hulp van de koning werd ingeroepen en een goede verstandhouding met hem was dus noodzakelijk voor alle groten van het rijk.³⁹

Het netwerk, de persoonlijke contacten die iemand had met belangrijke personen in het rijk, waren belangrijk om iets gedaan te krijgen. De weg naar de koning en de groten verliep meestal via vrienden en familieleden van deze groten waartoe iemand toegang had. Dergelijke verzoeken aan de koning via tussenpersonen waren gebaseerd op vertrouwen, maar meestal hadden alle tussenpersonen die meehielpen het verzoek in te dienen, eigen belangen⁴⁰, niet noodzakelijkerwijs dezelfde als die van de originele indiener van het verzoek. Zelfs de koning, aan wie het uiteindelijke verzoek was gericht, had belangen in dergelijke zaken.

Communicatie was dus gebaseerd op vertrouwen. Persoonlijke overdracht van informatie stond het meest in aanzien, maar boden en brieven werden ook gebruikt als persoonlijk contact niet mogelijk was, bijvoorbeeld omdat iemand de middelen daartoe ontbrak.⁴¹ Juist dit vertrouwen dat gebaseerd was op familiebanden, vriendschapsbanden en status bepaalde ook welke informatie een koning vertrouwde, welke baantjes iemand krijgen kon en met welke opstanden iemand mee deed. De koning was nooit alleen, altijd had hij familie, vertrouwelingen en vrienden om zich heen om rekening mee te houden.

Verder waren de heersende families in het rijk hecht met elkaar verbonden door huwelijksbanden en daardoor familiebanden. Vooral de koninklijke familie voerde een belangrijke huwelijkspolitiek. Door middel van het huwelijk waren de koningen in staat machtcentra buiten hun eigen kernlanden over te nemen of een voet aan de grond te krijgen. In elk geval verkregen ze zo een relatie met de regionale machthebbers door heel het rijk. Aan de andere kant verkregen dergelijke regionale heersers veel status door gelieerd te zijn aan de koning en zijn familie.⁴²

De koninklijke familie was belangrijk voor de koning om er familiepolitiek

---

³⁸Ibid., 125–126.

³⁹Ibid., 125–126, 137.

⁴⁰Ibid., 147–149.

⁴¹Ibid., 145–146.

⁴²Keller, 'Reichsstruktur und Herrschaftsauffassung', 105–110.

mee te bedrijven, maar het was ook een last. Veel van de interne problemen in het rijk werden namelijk veroorzaakt door familieleden, de leiders van de vele opstanden waren vaak directe familieleden die een grote aanhang onder de groten van het rijk en andere edelen konden verwerven. Daar komt bij dat veel van dergelijke opstanden hun oorsprong in Saksen hadden, in het kernland van de Ottonen.⁴³ Het is overigens opvallend dat veel van die opstanden werden gesteund door dezelfde personen uit dezelfde families, vaak generaties lang.⁴⁴

De meeste conflicten ontstonden door verschil van mening over erfopvolging, land en functies, waarbij verschillende families conflicterende belangen hadden. Het was de taak van de koning hier een integrerende functie uit te oefenen om dergelijke conflicterende belangen op te lossen.⁴⁵ Een deel van de autoriteit en integererende kracht van de koning werd veroorzaakt door zijn sacraliteit. Dat wil zeggen zijn positie als plaatsvervanger van God op aarde. Hierdoor verkreeg hij onder andere het recht bisschoppen en abten te benoemen, en zijn plicht kerken en kloosters te beschermen: de basis van het eerder besproken rijkskerkensysteem.

Het koningschap werd dan ook voornamelijk in het liturgische bereik gepresenteerd. Dat gebeurde niet alleen om de sacraliteit van de koning te laten zien, maar om die sacraliteit steeds opnieuw te bevestigen. De genade en hulp van God moest keer op keer opnieuw verkregen worden.⁴⁶ Het rondreizen van de koning werd gebruikt om de symbolische en sacrale aspecten van het koningschap te combineren met politieke en rechtmatige aspecten. De koning vormde een band tussen beide en door zijn frequente persoonlijke aanwezigheid transporteerde hij zijn sacraliteit en autoriteit door het rijk.⁴⁷ Zijn sacraliteit en autoriteit werden door de groten van het rijk en de lokale heersers bevestigd gedurende de reizen waardoor de koning het rijk integreerde en bijeen kon houden.

2.4 Problemen met de literatuur

Aan het beeld van het reizende koningschap dat in de literatuur geschetst wordt, kleven enkele problemen. Allereerst is het beeld geconstrueerd door

---

⁴³Gerd Althoff, 'Zur Frage nach der Organisation sächsischer coniurationes in der Ottonenzeit', *Frühmittelalterliche Studien* 16 (1982), 131.

⁴⁴Ibid.

⁴⁵Gerd Althoff, 'Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10. und 11. Jahrhundert', *Frühmittelalterliche Studien* 23 (1989), 267.

⁴⁶Hagen Keller, 'Herrscherbild und Herrschaftslegitimation Zur Deutung der ottonischen Denkmäler', *Frühmittelalterliche Studien* 19 (1985), 297.

⁴⁷Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 48–49.

gegevens uit zowel de Ottoonse als de Salische periode te generaliseren tot een systeem van het bestuur. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de verschillen tussen de regeerperioden van de opeenvolgende koningen. Zeker het verschil tussen de eerste Ottonen, zoals Hendrik I en Otto de Grote en de laatste Saliërs zal een stuk groter zijn dan het geschetste beeld doet vermoeden. Juist het over een langere periode bekijken van het bestuur, zal een vertekend, alhoewel overzichtelijker, beeld geven van het bestuur in de tiende en vroeg elfde eeuw.

Daarnaast steunen sommige auteurs sterk op de Karolingische traditie van een eeuw eerder en een stuk westelijker dan de periode van de Ottoonse koningen. De vraag is in hoeverre de traditie van het Karolingische koningschap, voorzover dat als zodanig bestond, toepasbaar was op de Ottoonse koningstraditie. Dat in de bronnen naar voren komt dat de Ottonen zich aan het beeld van Karel de Grote spiegelde, zegt niet zoveel. Karel de Grote was al in die tijd een bekende en mythische figuur. Buiten dat, de idee van rechtvaardiging van koningschap speelde een belangrijke rol. Dat wil zeggen, het feit dat de Ottonen koningen waren werd gerechtvaardigd door de continuïteit met de Karolingische koningstraditie aan te geven, of dat er nu wel of niet was.

Een ander probleempunt is de nationalistische invloed op het onderzoek naar het bestuur van het Duitse rijk dat in de historiografie te vinden kan zijn. Alhoewel ik enkel recente artikelen en boeken gebruikt heb, is het heel wel mogelijk dat iets van de nationalistische geest is blijven hangen. Dat het beeld van het ontstaan van het Duitse rijk in de tiende eeuw een meer systematisch en gestructureerd beeld van bestuur in de tiende eeuw doet vermoeden dan dat er eigenlijk was. Aan de andere kant geeft een systematisch en algemeen beeld van het bestuur meer houvast in bespreking, discussie en analyse van tiende eeuwse toestanden.

3

Het reizende koningschap in de bronnen over Otto I

3.0 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is het beeld van het reizende koningschap zoals dat bestaat in de literatuur geschetst. Daarmee is de eerste vraag, namelijk wat dat reizende koningschap nu precies was, beantwoord. De vraag is echter in hoeverre het geschetste beeld in de recente literatuur toepasbaar is op de narratieve bronnen van de tiende en elfde eeuw. Zijn er duidelijke overeenkomsten en verschillen op te merken? Zo ja, hoe zijn die overeenkomsten en verschillen dan te verklaren? Hebben de auteurs van de bronnen een eigen beeld van het reizende koningschap, of is er een algemeen beeld uit te onttrekken? Hoe verhouden deze beelden zich tot het in het vorige hoofdstuk geschetste beeld?

Om deze vragen over het reizende koningschap te kunnen beantwoorden, onderzoek ik allereerst een drietal bronnen over het leven van Otto I, ook wel Otto de Grote genoemd. De keuze voor Otto I is voor een deel gemaakt omdat er een aantal duidelijke historische bronnen zijn. Aan de andere kant was de regeerperiode van Otto de Grote lang, van 939 tot en met 973, en waren er relatief weinig opvolgingsperikelen doordat hij zijn vader, Hendrik I, opvolgde. Hierdoor is het aannemelijk dat het grootste deel van de beschrijving van Otto's leven over zijn koningschap gaan en niet over hoe hij koning werd.

De drie bronnen die geanalyseerd worden zijn: boek II van de kroniek van Thietmar van Merseburg¹, boeken II en III van Widukind van Corvey's geschiedenis der Saksen² en de voortzetting van de kroniek van Regino door

---

¹Thietmar, *Chronicon*, onder redactie van David A. Warner (Manchester: Manchester University Press, 2001).

²Widukind, 'Widukindi res gestae saxonicae', in: *Fontes ad historiam aevi Saxonici illustrandam = Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit / Widukindi res gestae Saxonicae, Adalberti continuatio reginonis, Liudprandi opera* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971).

Adalbert van Maagdenburg³. Een voor een worden deze bronnen besproken, dat wil zeggen, na een korte introductie op het leven en perspectief van de auteur wordt onderzocht of het reizende koningschap als zodanig besproken wordt en in welke mate dat gebeurt. Verder word bekeken welke aspecten van het koninklijk bestuur, en het reizende koningschap in het bijzonder, door de auteur als belangrijk worden ervaren, en waarom. Uiteindelijk, in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk, worden de drie analyses vergeleken om daarna de vraag van dit hoofdstuk te beantwoorden: in hoeverre is het beeld van het reizende koningschap naar voren komt in de literatuur toepasbaar op de bronnen?

3.1 De geschiedenis der Saksen door Widukind van Corvey

Widukind leefde werd geboren in 925 en stierf in 973. Het grootste deel van zijn leven, vanaf zijn vijftiende jaar, was hij monnik in het klooster van Corvey in Saksen.⁴ Zijn *Geschiedenis der Saksen* schreef hij voornamelijk in de jaren 967 en 968⁵ en het werk handelde over het leven en handelen van Hendrik I en Otto de Grote tot en met de dood van Wichman in 967. Pas na de dood van Otto I in 973 voegde hij de laatste zeven hoofdstukken over de rest van het leven van Otto I toe.⁶

De *Geschiedenis der Saksen* droeg Widukind op aan Mathilde, de dochter van Otto de Grote.⁷ Het werk bestaat uit drie delen, waarvan de laatste twee delen over het leven van Otto I handelen. Het werk is een chronologische vertelling, opgedeeld in hoofdstukken die elk in het kort een gebeurtenis, of een reeks van gebeurtenissen, behandelen. Alhoewel in deze hoofdstukken een duidelijk onderwerp te ontdekken is, komt het vaak voor dat in de laatste regel of alinea nog een aantal wetenswaardigheden of overlijdensberichten worden verteld.

---

³Adalbert, 'Adalberti continuatio reginonis', in: *Fontes ad historiam aevi Saxonici illustrandam = Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit / Widukindi res gestae Saxonicae, Adalberti continuatio reginonis, Liudprandi opera* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971).

⁴H. E. Lohmann et al., *Fontes ad historiam aevi Saxonici illustrandam = Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit / Widukindi res gestae Saxonicae, Adalberti continuatio reginonis, Liudprandi opera*, deel 8, onder redactie van Albert Bauer en Reinhold Rau (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971), 3.

⁵Ulrich Harsch, 'Bibliotheca Augustana. Widukindus Corbeius ca. 925 - post 973' (1996), <URL: http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost10/Widukind/wid_intr.html>.

⁶Lohmann et al., *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit*, 4.

⁷Widukind, 'Res gestae saxonicae', Voorrede.

Widukind was sterk beïnvloed door de klassieke auteurs en zijn wereldbeeld was dan ook gestoeld op het klassieke beeld dat in de werken van de klassieke auteurs geschetst wordt. Daarnaast stond hij ook onder invloed van de Karolingische geschiedschrijvers; volgens hen was de de hoogste taak van een koning het bewaren van de vrede.⁸ Het is dan ook niet verwonderlijk dat zijn geschiedenis een grote aaneenschakeling van opstanden en barbaarse invallen is die de koning daarop probeerde op te lossen. Uiteindelijk is het de koning die, gebruikmakende van koninklijke deugden zoals vergeving, wraak en bescherming van zwakkeren, de vrede weet te herstellen.

★

Bij Widukind komt het reizende koningschap niet expliciet naar voren, het is zeker geen opsomming van de plaatsen waar de koning zijn heerschappij uitoefende. Toch zijn er verwijzingen naar het reizende koningschap te vinden.

Te beginnen met de kroning in Aken van Otto I. Daar kwamen alle hertogen, de belangrijkste grafen en de voornaamste ridders bijeen om Otto te huldigen en hem hun trouw te zweren.⁹ Natuurlijk is zo'n kroning een gebeurtenis van belang, waarbij alle groten van het rijk aanwezig moeten en zullen zijn, dus het opnemen van deze gebeurtenis door Widukind is niet verrassend.

Een directe verwijzing naar het reizende koningschap geeft Widukind in hoofdstuk II van boek III: na de dood van zijn vrouw Edith benoemde Otto zijn enige zoon Liudolf tot opvolger¹⁰ en vertrok daarna op koningsreis in Gallië. Hij verzamelde zijn heren in de stad Kamerrijk en spoedde zich om het rijk van Karel binnen te trekken om daarna de krenking van zijn zwager, koning Lodewijk, te wreken.¹¹

Alhoewel de verwijzing naar het reizende koningschap duidelijk lijkt, is het onzeker of dit een normale reis betrof. Otto verzamelde namelijk zijn heren, oftewel een leger, om West-Franken binnen te vallen. Het belangrijkste element in deze passage is de inval in West-Franken en niet dat Otto op koningsreis was in Gallië. Die koningsreis was eerder een methode zijn leger te verzamelen om daarmee West-Franken binnen te vallen.

Een andere verwijzing naar het reizende koningschap komt voor in hoofdstuk XIII van boek III: 'Nun aber hörte der König, als er die Lande und

---

⁸Lohmann et al., *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit*, 5.

⁹Widukind, 'Res gestae saxonicae', II-1.

¹⁰Ibid., III-1.

¹¹Ibid., III-2.

Burgen der Franken besuchte, daß ihm von seinem Sohn und Schwiegersohn Nachstellunden bereitet würden'.¹² Ook hier is de verwijzing naar het reizende koningschap niet het belangrijkste element in deze zinsnede, dat is de opstand van zijn zoon Liudolf en het feit dat Otto over deze opstand hoorde terwijl hij in Franken was en niet in Saksen is waar de opstand ontstond. Otto's zoon kwam vaker in opstand en telkens weer ging hij daar naar toe waar de koning niet aanwezig was. Bijvoorbeeld na het hertrouwen van Otto met Adelheid, dan vertrekt Liudolf ontevreden naar Saksen, naar de onheilspellende plaats Saalfeld.¹³

Verder komen er geen echt duidelijke verwijzingen naar het rondreizen an sich naar voren. Wel noemt Widukind een aantal hof- en rijksdagen die door de koning georganiseerd worden. Zo was er een twist tussen Eberhard en Brunning die zo verstorend was, dat de koning een algemene volksverzameling bijeen liet roepen in Steele in mei 938.¹⁴

Een andere rijksdag werd georganiseerd in Fritzlar toen de problemen met Otto's zoon en zwager niet opgelost werden.¹⁵ Ook deze rijksdag werd georganiseerd om de opstand het hoofd te bieden. Er werd ook een algemene rijksdag na de dood van een aartsbisschop gehouden¹⁶, maar wat daar het belang van was, is onduidelijk.

Het vieren van feestdagen, in het bijzonder Pasen, wordt twee keer in relatie met het reizende koningschap genoemd. In hoofdstuk XIV van boek III verteld Widukind dat Otto Pasen in Aken wilde vieren, maar dat er geen voorbereidingen getroffen waren. Otto kon daarop bij zijn moeder terecht, waarbij hij Saksen meer koninklijk aanzien verleende dan dat hij bijna in Frankia had verloren.¹⁷ Deze frase past in het beeld van het reizende koningschap in zoverre, dat de koning, ondanks zijn macht, niet zomaar overal kon reizen. Al naargelang de politieke en economische situatie was de koning in staat in bepaalde gebieden te reizen.

In dit geval lijkt het een politieke kwestie. Wat blijkt? Otto kon altijd terecht in zijn eigen machtcentrum in Saksen. Opvallend is dat de eventuele problemen aangaande het reisprogramma door Widukind niet worden verteld. Of het was niet belangrijk, of er waren geen problemen, of Widukind was er niet in geïnteresseerd.

Na in Italië getrouwd te zijn, vertrok Otto naar Saksen om het volgende Paasfeest in Saksen te vieren: 'womit er seinem Vaterlande Freude und großes

---

¹²Ibid., III-13.

¹³Ibid., III-9.

¹⁴Ibid., II-10.

¹⁵Ibid., III-16.

¹⁶Ibid., III-41.

¹⁷Ibid., III-14.

Wohlgefallen bereitete. (...) Als er sich der königlichen Stadt Magdeburg näherte, kamen ihm eine Meile vor der Stadt die Herzöge und Grafen und die ersten der Hofleute entgegen, und er wurde königlich empfangen und in die Stadt geleitet, wo man ihn in einer für ihn bereiteten Herberge bleiben hieß.¹⁸

Ook deze passage is interessant omdat het aangeeft dat Maagdenburg een belangrijke stopplaats voor de koning was, waar alle groten van het rijk bijeenkwamen. Aan de andere kant is het vreemd dat die groten er allemaal al waren, dat het hof al aangekomen was, en dat er voor de koning een herberg klaargemaakt was. Volgens Mariëlle Hageman zijn deze intochtrituelen onderdeel van de *adventus*ceremonie.¹⁹ Deze ceremonie werd gebruikt bij intochten van allerhande belangrijke personen, zoals koningen, keizers en bisschoppen waarmee hun heerschappij werd gelegitimeerd. Daarnaast was er de associatie met de intocht van Christus in Jerusalem.²⁰

Waarom enkel hier zo'n duidelijke *adventus*ceremonie beschreven wordt en niet bij aankomst in andere plaatsen, kan duiden op de belangrijke positie die Otto in Maagdenburg had en de positie die Otto aan Maagdenburg gegeven heeft. Bijvoorbeeld in hoofdstuk VII van boek II, waarin Widukind verhaalt dat de koning relikwieën van Sint Innocentius naar Maagdenburg liet overbrengen.²¹ Maagdenburg wordt nogmaals genoemd in hoofdstuk XXXI, waarin koningin Edith in de nieuwe basiliek van Maagdenburg werd begraven.²²

★

Wat verder nog opvalt in Widukinds *Geschiedenis der Saksen* is het grote aantal opstanden en invallen van barbaren die beschreven worden. De verklaring hiervoor is al eerder gegeven, maar het betekende wel dat aan de ene kant het reizen van de koning veelvuldig aan bod komt, want de koning blijft maar reizen van de ene brandhaard naar de andere. Aan de andere kant betreft het hier niet de koninklijke reizen zoals die in de literatuur naar voren zijn gekomen.

Concluderend, Widukind verhaalt niet expliciet over het reizende koningschap. Toch komen er wel aspecten van dat reizende koningschap aan bod.

---

¹⁸Ibid., III-10.

¹⁹Mariëlle Hageman, 'De kleren van de keizer. Rituelen van de Karolingische en Ottonse vorsten in woord en beeld', Proefschrift, Universiteit Utrecht (november 2001), 301.

²⁰Ibid., 261–262.

²¹Widukind, 'Res gestae saxonicae', II-7.

²²Ibid., II-41.

Meestal betreft het dan bijzondere gevallen in relatie met opstanden en andere problemen. Het onderdeel van het rijkskerkensysteem, namelijk het uitbreiden van de positie van koningskloosters door de koning, komt niet aan bod.

De aanwezigheid en afwezigheid van de koning en het persoonlijke aspect van de koninklijke heerschappij komen wel aan bod, in die zin dat opstanden en problemen veelal ontstonden in plaatsen waar de koning niet aanwezig was. Hij ging daarop naar die regio's om de rust weer te herstellen en integreerde zo het rijk.

3.2 De kroniek van Thietmar van Merseburg

Thietmar van Merseburg was bisschop van Merseburg van 1009 tot 1018. Hij kwam uit een Saksische adellijke familie met banden tot in de hoogste kringen. In 1012 begon hij aan zijn kroniek. Boek II over Otto de Grote is ergens tussen 1012 en 1013 geschreven.²³ Het doel dat Thietmar met zijn kroniek voor ogen had, was het beschrijven dan de daden van de Saksen, het leven en moraal van de vrome koningen van Saksen²⁴ en de geschiedenis van de stad Merseburg²⁵. Verder droeg hij het boek op aan zijn opvolgers en broer²⁶.

Thietmar was waarschijnlijk geboren op 25 juli 975. Het leven van Otto I heeft hij niet zelf meegemaakt. Het tweede boek van zijn kroniek was gebaseerd op de orale overlevering en een aantal geschreven bronnen²⁷, zoals *Widukinds Geschiedenis van Saksen*²⁸ en later ook de *Analen van Quedlinburg*²⁹. Gebruik makende van deze bronnen schreef hij een eigen interpretatie van het leven van Otto I, Thietmar was in boek II een historicus met een eigen agenda en eigen perspectief.

Net als *Widukinds geschiedenis* is ook boek II van Thietmars kroniek geen opsomming van plaatsen waar de koning en de groten van het rijk bijeen zijn gekomen en waar de belangrijke bestuurlijke gebeurtenissen plaatsvonden. Het is interessant om te onderzoeken of Thietmar in zijn beschrijving van het leven van Hendrik II in boeken V tot en met VIII, waar hij meer als een kroniekschrijver dan als een historicus te werk moest gaan, wel neigde tot

---

²³David A. Warner, *Ottonian Germany. The chronicon of Thietmar of Merseburg*, eerste druk (Manchester University Press, 2001), 61.

²⁴Thietmar, *Chronicon*, I–proloog.

²⁵Ibid., I–I.

²⁶Ibid., I–proloog.

²⁷Warner, *The chronicon of Thietmar of Merseburg*, 61.

²⁸Ibid., 62.

²⁹Ibid., 61.

een opsomming van de plaatsen waar de koning was. Thietmars beschrijving van het leven van Hendrik II in het licht van het reizende koningschap wordt onderzocht in hoofdstuk 4 (paragraaf 4.1).

Toch verwijst Thietmar een aantal keren direct naar het reizende koningschap. Bij de kroning van Otto I in Aken, ontmoette de nieuwe koning op zijn reis daarnaartoe ‘alle edelen die hem hun gehoorzaamheid en trouw zwoeren’.³⁰ Een kroning is een vrij duidelijke en belangrijke gebeurtenis waarbij de aanwezigheid van de koning en de groten van het rijk natuurlijk noodzakelijk was. Aan de andere kant, juist de keuze voor Aken is interessant omdat dat een van de machtscentra van Karolingers was en de stad van Karel de Grote. Otto I gebruikte als het ware het prestige van dat oude machtscentrum en maakte het tot het zijne.

In hoofdstuk zes vertelt Thietmar dat, ‘terwijl de koning door Franken reisde om zijn koningschap uit te oefenen, werd hij op de hoogte gesteld van de opstand van zijn zoon.’³¹ Blijkbaar hield het uitoefenen van het koningschap in de ogen van Thietmar in dat de koning rond reisde door Franken. Thietmar heeft hier Widukind bijna letterlijk overgenomen, blijkbaar was het feit dat de koning, terwijl hij op koningsreis was, te horen kreeg van zijn rebellerende zoon, een belangrijk gegeven.

Het rondreizende koningschap komt verder nog aan bod in andere uitzonderlijke situaties, zoals in hoofdstuk XXXV waarin de koning naar Frankfurt ging en daar uitzonderlijk lang verbleef, misschien zelfs een heel jaar.³² In het licht van het reizende koningschap, waarbij de koning juist regelmatig van machtscentrum naar machtscentrum trok om het rijk bijeen te houden is dit verblijf in Frankfurt opvallend.

De hofdag in Quedlinburg op Pasen 973 was voor Thietmar ook bijzonder. Hij noemt de aanwezige outsiders: hertogen Miesco en Boleslau en afgevaardigden van zes volkeren. Daarnaast waren er alle groten van het rijk.³³ Andere hofdagen worden eigenlijk niet genoemd door Thietmar, behalve een in hoofdstuk XXII waarin Otto de Saksische edelen beveelde om komende Kerst naar Maagdeburg te komen³⁴ om het nieuwe bisdom luister bij te zetten.

Het zou trouwens ook Otto’s laatste hofdag zijn, dat kan een reden zijn waarom Thietmar juist deze hofdag heeft beschreven. Verder baseerde Thietmar het verblijf van de afgevaardigden op de annalen van Quedlinburg. Hij

---

³⁰Thietmar, *Chronicon*, II-1.

³¹Ibid., II-6.

³²Ibid., II-35.

³³Ibid., II-31.

³⁴Ibid., II-23.

heeft dit dus later toegevoegd³⁵, of hij dat bewust heeft gedaan om de laatste hofdag die hij belangrijk vond meer prestige te geven, of omdat hij pas na het lezen van de annalen van Quedlinburg het belang van deze hofdag inzag, is onduidelijk.

Daarnaast was er de hofdag die zonder Otto de Grote werd gehouden door hertog Herman in Maagdenburg, die als een vorst werd ontvangen door de bisschop.³⁶ Alhoewel dit een in de literatuur veelbesproken hofdag is³⁷, gaat het eigenlijk niet over Otto, tenzij, en dat is en van de gegeven verklaringen³⁸, dat het de onvrede met de lange afwezigheid van Otto aangeeft.

Het kleine aantal hofdagen dat door Thietmar beschreven wordt kan niet veroorzaakt worden door het aantal hofdagen dat gehouden werd, dat is veel en veel groter.³⁹ Het kan natuurlijk zijn dat zijn bronnen ook weinig hofdagen genoemd hebben (vergelijk met de bespreking van Widukind), maar de meest waarschijnlijke verklaring is dat hofdagen vrij gewoon waren en dat enkel in uitzonderlijke situaties deze overgeleverd, dan wel waard om genoemd te worden, zijn.

De hertogdommen die buiten de machtcentra vallen, worden enkel genoemd als Otto daar langs komt of als hij binnenvalt om de daar aanwezige rebellen en barbaren te bestrijden. De woordkeus ‘invadit’⁴⁰⁴¹ (binnenvallen) voor deze gebieden is op zich treffend voor de positie van die gebieden in het rijk. Aan de andere kant, als het woord binnenvallen gebruikt wordt, is er sprake van rebellie of invallen van Hongaren of andere barbaren. Deze bezitten dan als het ware het land, en de koning valt dan dat land binnen om het weer in te nemen.

Ook de benoemingen van bisschoppen door de koning komt meerdere malen aan bod, het boek staat vol met stervende bisschoppen en de daar op volgende benoemingen van nieuwe bisschoppen. Aan de andere kant, Thietmar was zelf bisschop en geïnteresseerd in het reilen en zeilen van bisschoppen en bisdommen. Heel zijn kroniek is geschreven vanuit het perspectief van een bisschop en hij verwijst regelmatig naar zijn opvolger, ook een bisschop.

Toch komt het rijkskerkensysteem zoals beschreven in de literatuur niet anders aan bod dan dat deel dat betrekking heeft op het benoemen van bis-

---

³⁵Warner, *The chronicon of Thietmar of Merseburg*, 61.

³⁶Thietmar, *Chronicon*, II-28.

³⁷Warner, *The chronicon of Thietmar of Merseburg*, 113.

³⁸Ibid.

³⁹Wolfgang Huschner, ‘Kirchenfest und Herrschaftspraxis. Die Regierungszeiten der ersten beiden Kaiser aus liudolfingischem Hauser (936–983)’, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 41:1 (1993), 48–53.

⁴⁰Thietmar, *Chronicon*, II-8.

⁴¹Ibid., II-12.

schoppen door de koning. Er is geen sprake van een politiek van het schenken aan kloosters en kerken, noch van het verlenen van diensten als wederdienst. Enkel die kloosters die nadrukkelijk met Otto en de zijnen verbonden waren, zoals Quedlinburg en Maagdenburg, worden genoemd. Over een systematische aanpak van het schenken aan kloosters door heel het rijk is in Thietmar niets te vinden.

★

Thietmars verhaal over Otto bestaat eigenlijk uit twee, min of meer gescheiden, verhalen. Het eerste verhaal gaat over de onrust door de opstand van Otto's zoon Liudolf en de invallen van de Hongaren en de Slaven. Dit verhaal wordt beschreven in hoofdstuk I tot en met hoofdstuk XII. Het belang van dit verhaal is natuurlijk duidelijk, opstanden in de koninklijke familie leveren altijd gevaar op voor het welzijn van het rijk. Verder krijgt Thietmar de kans om de goede daden, zoals vergeving en rechtvaardigheid, van Otto de Grote te beschrijven. Niet minder van belang was de slag op het Lechveld dat de periode van onrust beëindigde en, belangrijker voor Thietmar, de stichting van het bisdom Merseburg mogelijk maakte.

Het andere verhaal in het leven van Otto de Grote is de stichting van Maagdenburg, dit is eigenlijk de rode draad van het boek. Dit verhaal is interessant in het licht van het reizende koningschap omdat het een voorbeeld geeft hoe een nieuw machtcentrum in het rijk opgebouwd en geïntegreerd werd in de andere machtcentra van het rijk.

Volgens Bernhardt voerde Otto I hier een bewuste politiek om een extra Saksisch machtscentrum op te bouwen in Maagdenburg.⁴² Zo stichtte Otto in 937, op aanraden van zijn vrouw, een klooster in Maagdenburg. Hij zou dit doen voor 'the sake of his eternal salvation and the general welfare of the homeland'⁴³

Daarna is er de slag op het Lechveld in 955 waar Otto een eed zwoer dat als Christus hem de zege en het leven zou schenken dat hij dan een bisdom van Merseburg zou maken om Christus te eren.⁴⁴ Otto won de slag en zijn plan werd in Saksen geprezen en geaccepteerd. Hij stichtte daarop een klooster in Maagdenburg, maar er een bisdom van maken, zo als hij wilde, was nog niet mogelijk omdat de bisschop van Halberstadt dwarslag.⁴⁵

Thietmar noemt twee keer dat Otto relieken en schatten naar Maagdenburg laat brengen.⁴⁶ Op kerstmis van 961 werd in Maagdenburg zelfs het

---

⁴²Bernhardt, *Itinerant kingship and royal monasteries*, 8.

⁴³Thietmar, *Chronicon*, II-3.

⁴⁴Ibid., II-10.

⁴⁵Ibid., II-11.

⁴⁶Ibid., II-16.

lichaam van sint Mauritius getoond aan Otto en de verzamelde edelen.⁴⁷ Met andere woorden, het prestige van Maagdeburg, zowel op geestelijk als op seculier vlak, werd systematisch door Otto opgevijseld. Volgens Eckhard Müller-Mertens creëerde Otto zo verbindingen tussen Maagdenburg met andere delen van het rijk: monniken uit Trier in het nieuwe klooster, heiligen zoals Mauritius die ook op andere plaatsen vereerd werden als patroonheilige voor het klooster en de overbrenging van de overblijfselen van Sint Innocentius vanuit Bourgondië naar Maagdenburg.⁴⁸ Verder werd Maagdenburg de basis voor de missionaire activiteiten onder de Slaven in het Oosten.⁴⁹

Na de dood van de bisschop van Halberstadt riep Otto de nieuwe kandidaatbisschop bij zich in Rome, een zekere Hildeward. Otto vertelde hem van zijn droom: ‘namely, that in the hope of eternal reward and for the defence of their common fatherland, he had always wanted to establish an archbishopric in the city of Magdeburg.’⁵⁰ Opvallend is dat hier dezelfde bewoordingen worden gebruikt zoals eerder: eerst zeggen dat het voor de zielenheil was, en dan dat het strategisch nut had.

Omdat dit Thietmars interpretatie van de gebeurtenissen is, is het waarschijnlijk dat Thietmar inzag dat de stichting van Maagdenburg niet enkel een vrome geste van de Koning was, maar dat Otto’s politiek er op gericht was daar een sterk aartsbisdom van te maken. Otto zond relieken en schatten, gaf het grond, bezocht het vaak, en laat zich er met zijn vrouw begraven.⁵¹ Met ander woorden, Maagdenburg wordt *zijn* centrum van het rijk.

Deze aandacht voor Maagdenburg is des te meer opvallend omdat Thietmar in boek II niet over andere kerken of kloosters rept die door de koning zo gesteund werden. Sterker nog, de stichting van Maagdenburg is het centrale thema van boek II. Thietmar ziet de stichting van Maagdenburg waarschijnlijk als het belangrijkste wapenfeit van Otto. Misschien zag hij zelfs het belang ervan in voor zowel het rijk als de Ottoonse dynastie, maar dat is twijfelachtig omdat voor Thietmar Maagdenburg een belangrijke stad was. Hij bracht immers een deel van zijn jonge leven door in het klooster van Mauritius in Maagdenburg en het was het aartsbisdom waaronder zijn bisdom, Merseburg, viel.

Met andere woorden, de stichting van Maagdenburg, en bijkomend Merseburg, door Otto de Grote zal voor Thietmar veel belangrijker zijn geweest dan de stichting van welke andere kerk of klooster ook. Dat Thietmar de stichting Maagdenburg als hoofdthema voor boek II heeft gekozen, en ver-

---

⁴⁷Ibid., II-17.

⁴⁸Müller-Mertens, ‘The Ottonians as kings and emperors’, 244-245.

⁴⁹Ibid., 248.

⁵⁰Thietmar, *Chronicon*, II-20.

⁵¹Ibid., II-43.

der weinig andere kerken en kloosters noemt, is in dat licht gezien niet zo vreemd. Aan Thietmars beschrijving van de stichting van Maagdenburg kan dan ook geen extra waarde worden gehecht anders dan dat het voor hem erg belangrijk was.

3.3 De voortzetting van Regino's kroniek door Adalbert

In 910 werd Adalbert geboren in Lotharingen, later, in 953 kwam hij bij Otto I in dienst. Rond 958 trad hij in het klooster Sint Martinus in Trier in. De keizer zond hem als missionaris naar de Russen in 961, maar hij kwam al in 962 terug. Daarna verbleef hij aan het hof waar hij de kroniek van Regino, voormalig abt van het Martinusklooster in Trier, voortzette. In 968 werd hij in Rome tot eerste bisschop van Maagdenburg benoemd. Twintig jaar later, in 988, stierf hij.⁵²

Adalbert verschilt van zowel Thietmar als Widukind dat hij niet uit Saksen kwam. Daar staat tegenover dat hij daar wel kwam te werken en zijn broodheren daar vandaan kwamen. Ook Adalbert schrijft het grootste deel van de geschiedenis achteraf omdat zijn voortzetting gaat over de periode van 906 tot aan de keizerkroning van Otto II in 967. Aan de andere kant heeft hij een groot deel van die geschiedenis zelf meegemaakt.

De opzet van het boek is verschillend van de eerder besproken bronnen: zijn verhaal is niet opgedeeld in boeken en hoofdstukken maar in jaren. Over elk jaar vertelt Adalbert wat er gebeurd is. Duidelijk is dat hoe meer Adalbert zijn eigen leven en het nu naderde, hoe langer de beschrijvingen van de jaren worden.

★

Ook Adalbert noemt de kroning van Otto I in 936. Opvallend is dat hij noch plaats noch een beschrijving noch een nadrukkelijke aanwezigheid van de groten vermeldde, enkel dat Otto met overeenstemming der groten tot opvolger werd gekozen.⁵³

Alhoewel Adalbert net als Widukind en Thietmar niet expliciet het reizende koningschap noemt, komen in zijn boek veel meer plaatsen voor waar hofdagen en kerkelijke feestdagen worden gehouden. In 944 hield de koning in de buurt van Duisburg een 'Tagfahrt' met de groten uit Lotharingen en

---

⁵²Friedrich Wilhelm Bautz, 'Adalbert I', *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* I (1990, laatst veranderd: 5 mei 2002), <URL: http://www.bautz.de/bbkl/a/adalbert_i_v_m.shtml>.

⁵³Adalbert, 'Continuatio Reginonis', 936.

Franken.⁵⁴ In Ingelheim werd in 948 een grote synode gehouden van vierendertig bisschoppen onder leiding van Otto de Grote en koning Lodewijk van West-Franken.⁵⁵ Twee jaar later vierde de koning het feest van de Maria Lichtmis in Frankfurt.⁵⁶ ook Kerst in 953 vond in Frankfurt plaats.⁵⁷

Dat jaar wilde de koning Pasen in Ingelheim vieren, maar de rebellen hielden zich in de buurt op, zodat hij naar Mainz ging. Uiteindelijk nam hij een schip naar Keulen en vierde Pasen in Dortmund.⁵⁸ Het jaar daarop vierde hij Kerstmis in Saksen.⁵⁹

In 956 kon de koning in vrede een hofdag houden in Keulen, er was zelfs een grote toeloop van getrouwen.⁶⁰ Twee jaar later vierde de koning in Ingelheim Pasen en ging daarna per schip naar Keulen om er een hofdag te houden.⁶¹ In 960 vierde de koning Kerstmis in Frankfurt.⁶² Het jaar daarop in Regensburg.⁶³

In 962⁶⁴ en in 963⁶⁵ vierde de koning zowel Kerst als Pasen in Pavia. Daarna, in 964 verbleef de koning met Kerst in Rome⁶⁶ en Pavia was het jaar daarop weer aan de beurt. Daarna ging hij terug naar zijn thuisland. Onderweg vierde hij de Vastentijd in Franken en Pasen in Ingelheim.⁶⁷

Kerstmis 966 vierde de koning in Keulen en ging daarna terug naar Italië. Op weg daarnaartoe vierde hij Maria Hemelvaart in Worms waar ook een verzameling van de Groten van het rijk werd gehouden.⁶⁸ Adalbert besluit zijn boek met het jaar 967 waarin de keizer in Rome Kerstmis en in Ravenna Pasen vierde.⁶⁹

In deze lange opsomming van plaatsen waar de koning religieuze feesten vierde en een aantal hofdagen hield, valt iets op: bijna alle genoemde plaatsen liggen in Lotharingen of Franken en duidelijk niet in Saksen. De verklaring voor dit fenomeen is op zich eenvoudig, Adalbert kwam zelf uit die regio. Aan de andere kant vertoefde Adalbert ook veel aan het hof en hij

---

⁵⁴Ibid., 944.

⁵⁵Ibid., 948.

⁵⁶Ibid., 950.

⁵⁷Ibid., 953.

⁵⁸Ibid.

⁵⁹Ibid., 954.

⁶⁰Ibid., 956.

⁶¹Ibid., 958.

⁶²Ibid., 960.

⁶³Ibid., 961.

⁶⁴Ibid., 962.

⁶⁵Ibid., 963.

⁶⁶Ibid., 964.

⁶⁷Ibid., 965.

⁶⁸Ibid., 966.

⁶⁹Ibid., 967.

zal daardoor ook in andere plaatsen kerkelijke feesten gevierd hebben met de koning. Hij had deze ook op kunnen nemen in zijn boek.

Toch geeft deze lijst aan dat plaatsen waar de koning verbleef en kerkelijke feestdagen vierde belangrijk waren voor Adalbert. Het betekende voor hem meer dan enkel het verblijf van de koning. Het betekende dat de koning in die plaatsen samen met de groten van het rijk en de leiders uit de regio taken van bestuur uitvoerden. Met zijn opsomming van plaatsen in Lotharingen en Franken waar de koning regelmatig kwam om er belangrijke bijeenkomsten te houden en feesten te vieren, geeft Adalbert als het ware aan dat dit gebied een belangrijk gebied was in het rijk.

Deze gebieden worden door Adalbert ook genoemd in andere situaties dan bezoeken van de koning. De hertogen en andere heersers die er leven worden namelijk ook besproken. Net als sommige vreemde voorvallen en andere gebeurtenissen die in deze streken voorvielen zijn van belang voor Adalbert en geeft zijn Lotharingisch-Frankische perspectief duidelijk aan.

Opvallend in deze context is dat Adalbert wel de Italiaanse plaatsen noemt waar de koning aan het einde van het boek vaak verblijft. Waarom wel Italië en niet de andere regio's? Bij Thietmar en Widukind werd over Italië veel minder geschreven. Het kan zijn dat Adalbert aan de gang van de koning naar Italië meer belang hechtte dan de historici uit Saksen.

Voor de rest verwijst Adalbert amper naar het reizende koningschap. De verhouding tussen koningskloosters en koning komt niet aan bod, de verblijfsoorden komen niet aan bod. Overigens noemt Adalbert wel een aantal keer dat de koning per schip vertrekt naar of van Keulen. De koning en het hof reisden dus niet enkel te paard.

3.4 **Vergelijking en conclusie**

Hierboven zijn drie bronnen over het leven van Otto de Grote geanalyseerd, en de vraag die aan het begin van dit hoofdstuk gesteld werd, was in hoeverre het in de literatuur geschetste beeld van het reizende koningschap toepasbaar is of voorkomt in die bronnen. De drie bronnen worden nu vergeleken en de vraag wordt beantwoord.

Ten eerste valt op dat alle drie de bronnen het reizende koningschap als zodanig niet expliciet benoemen. Wel verwijzen ze er naar, en dan voornamelijk naar het houden van hofdagen, het vieren van kerkelijke feestdagen en het reizen door bepaalde gebieden als zijnde een koninklijke taak. Over het reizen an sich, dat wil zeggen, over planning, transportmiddelen, bevoorrading, onderdag, en dergelijke, werd niet geschreven. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de auteurs hun geschiedenissen achteraf schreven en dat dergelijke

details, voor zover ze al belangrijk gevonden werden, niet bekend waren.

Zeker het onderdeel van het rijkskerkensysteem, het verlenen van diensten aan de koning door kloosters en kerken in ruil voor bescherming en allerhande schenkingen, werd niet aangestipt. Het andere deel van het rijkskerkensysteem, het benoemen van hoge geestelijken door de koning, werd wel interessant gevonden. Dat mag echter weinig verwondering wekken omdat alledrie de auteurs geestelijken waren, waarvan twee zelfs van die door de koning benoemde hoge geestelijken.

De vraag is natuurlijk, waarom vinden de tiende en elfde eeuwse geschiedschrijvers dit aspect niet belangrijk? Als de koning inderdaad een systematisch beleid voerde om koningkloosters te verrijken om zijn rijk beter te kunnen bereizen en daardoor te besturen, lijkt het me op sommige punten conflicteren met de belangen van de lokale machthebbers. Aan de andere kant, Widukind en Thietmar komen uit Saksen waar dat probleem minder speelde omdat daar de koningen hun machtsbasis hadden.

Meer waarschijnlijk is dat het een gewone zaak was dat de koning tijdens zijn reizen in kloosters en kerken verbleef dat schenkingen aan dergelijke kloosters ook gewoon waren. Wat normaal is, valt niet op, en wordt niet gerapporteerd. Dat er achteraf een systeem in gezien wordt, is eerder een defect van het historische onderzoek. Het systeem kan wel uit vele bronnen, zoals diploma's en oorkonden uit verschillende plaatsen, naar voren komen, maar dat wil niet zeggen dat men in de tiende eeuw dit systeem ook als zodanig ervoer. In de hierboven besproken bronnen komt dit systeem in elk geval niet naar voren.

Daar komt bij dat de auteurs erg standplaatsgebonden zijn en dus voornamelijk over gebeurtenissen, bezoeken van de koning en schenkingen aan hun eigen kloosters en kerken berichten. Thietmar bericht veel over de stichting van Maagdenburg en Adalbert over Lotharingen en Franken waardoor deze plaatsen werden gepresenteerd als belangrijke plaatsen in het rijk, terwijl andere plaatsen zo goed als vergeten worden.

Dat het rondreizende koningschap fundamenteel onderdeel van het Ootoonse rijk was en dat er daardoor niet over bericht werd, is aannemelijk omdat juist daar waar uitzonderingen op de gewone gang van zaken plaats hadden, de auteurs wel naar dit rondreizende koningschap verwijzen. Denk aan de koningsreis in Franken waar Otto I te horen kreeg dat zijn zoon rebelleerde, aan de reis die de koning maakte om West-Franken binnen te vallen, of aan de opmerking dat de koning erg lang, bijna een jaar, in Frankfurt verbleef.

De bronnen vergelijkend valt op dat Widukind zich voornamelijk op opstanden en oorlogen richtte, dat het bestuur van een koning neerkwam op het herstellen van de rust. Thietmar daarentegen richtte zich voornamelijk

lijk op de stichting van het bisdom Maagdenburg en op het religieuze vlak van de samenleving. Adalbert, ten slotte, richtte zich voornamelijk op zijn geboortestreek, en noemt daar wel verblijfplaatsen van de koning.

De reden waarom Adalbert wel meer plaatsen noemt in relatie tot het reizende koningschap en de andere twee niet, kan veroorzaakt zijn doordat Adalbert dichterbij het hof en de gebeurtenissen stond toen hij deze optekende. Of deze verklaring stand houdt zal in het volgende hoofdstuk blijken als het leven van Hendrik II in Thietmar besproken wordt, Thietmar leefde en schreef namelijk ten tijde van het leven van Hendrik zijn geschiedenis van Hendrik.

Op de vraag in hoeverre de literatuur toepasbaar is op deze bronnen is niet eenduidig te beantwoorden. Aan de ene kant geeft het een goede basis om de bronnen te lezen en te zien waarom bepaalde dingen wel of niet genoemd worden. Aan de andere kant geeft de literatuur een te gestructureerd beeld dat in de bronnen niet terug te vinden is. Het interpreteren van passages met gebruikmaking van de literatuur kan dan ook gevaarlijk zijn: er kunnen dingen gelezen worden die de schrijvers nooit zo gezien zullen hebben.

Verder zijn de bronnen allen geschreven vanuit een bepaald perspectief dat nadrukkelijk aanwezig is. De literatuur daarentegen probeert juist algemeen van aard te zijn. Door dit conflict tussen de literatuur en de bronnen kan toepassing van de literatuur een vertekend beeld van de in de bronnen beschreven gebeurtenissen geven.

4

Het reizende koningschap in de bronnen over Hendrik II

4.0 Inleiding

Zoals in het vorige hoofdstuk al is gezegd, is het interessant om Thietmars beschrijving van het leven van Hendrik II te onderzoeken in relatie tot het reizende koningschap. Thietmar schreef die geschiedenis, die hij voor een deel van dichtbij meemaakte, tijdens het leven van de hoofdpersoon. Alhoewel enkel boek VIII echt contemporain schijnt te zijn¹, zijn de gebeurtenissen in de boeken V tot en met VII ook niet lang nadat ze gebeurd waren, opgetekend door Thietmar.

Door nu deze vier boeken te analyseren met betrekking tot het reizende koningschap en deze analyse te vergelijken met die van Thietmars beschrijving van het leven van Otto de Grote in het vorige hoofdstuk, kan de invloed van de afstand in tijd tussen het optekenen van gebeurtenissen door de auteur en het plaatsvinden van de gebeurtenissen waarover bericht wordt, onderzocht worden. Is die invloed merkbaar, en zo ja, hoe is dat dan te verklaren?

Naast Thietmar wordt ook een andere bron geanalyseerd: Adalbold van Utrechts *Vita Heinrici II imperatoris*. Adalbold heeft zijn werk voornamelijk gebaseerd op het werk van Thietmar waardoor de het verschil in perspectief tussen Thietmar en Adalbold en de invloed daarvan op de bronnen onderzocht kan worden. Worden de bevindingen uit het vorige hoofdstuk onderschreven, of voegt het werk van Adalbold iets nieuws toe?

4.1 De kroniek van Thietmar van Merseburg

Het leven van Thietmar van Merseburg en zijn kroniek is al in paragraaf 3.2 aan bod gekomen. Ook hierboven, in de inleiding, is al het een en ander gezegd over de laatste vier boeken waarin het leven van Hendrik II wordt verteld. In die boeken beschrijft Thietmar het koningschap van Hendrik II

¹Warner, *The chronicon of Thietmar of Merseburg*, 61.

van 1002 tot en met 1018. De verdeling van de jaren over de boeken is niet evenwichtig. Aan sommige jaren zijn tientallen hoofdstukken gewijd, aan anderen maar een. Naast deze onevenwichtigheid wijkt Thietmar ook vaak af van het hoofdthema om in te gaan op bijthema's, zoals zijn persoonlijke leven, bepaalde personen, gebeurtenissen, en bisschoppen en hun gedragingen.

★

Thietmar verwijst nu, in tegenstelling tot zijn verhaal over Otto I, vaker naar het reizende koningschap in die zin dat hij veel meer plaatsen noemt waar de koning en het hof samenkwamen voor feestadagen en bijeenkomsten. Aan de andere kant wordt het reizende koningschap nog steeds niet expliciet genoemd.

Het vijfde boek handelt over de troonsbestijging van Hendrik en de problemen die hij daarbij tegenkwam en overwon. Hierbij maakt Thietmar duidelijk dat Hendrik in alle delen van het rijk als koning erkend moet worden door de leiders, zowel seculier als geestelijk, van die regio's.

In Beieren werd Hendrik, als hertog, ook als koning erkend. In Zwaben werd hij niet erkend omdat daar een van zijn tegenstrevers, hertog Herman aan de macht was. Hendriks kroningstocht begon in begin juni 1002, als hij naar Mainz vertrok om gekroond te worden. Alhoewel hij door zijn tegenstrever Herman werd tegengehouden bij de Rijn, slaagde hij er in, met een list, Mainz te bereiken. Daar werd Hendrik op 6 juni tot koning gekozen en alle grote mannen der Franken en uit de Moezelregio erkenden hem als hun koning.²

Na wat problemen in Zwaben met Herman, vertrekt Hendrik naar Merseburg waar hij door velen werd ontvangen en erkend als hun koning.³ Daarna besloot de koning te vertrekken naar Lotharingen. Onderweg sloot zijn vrouw zich bij hem aan en gezamenlijk trokken ze naar Paderborn waar zijn vrouw tot koningin werd gezalfd en gekroond op 10 augustus (Sint Laurentius).⁴ Daarna vertrok de koning naar Duisburg waar een verongelijkte bisschop van Keulen hem liet wachten. Uiteindelijk werd de reis naar Aken voortgezet en op de dag van de Maria Geboorte erkenden de leidende mannen van Lotharingen hem als koning.⁵ Later dat jaar, op 1 oktober, erkende ook Herman Hendrik als zijn meerdere en koning in Bruchsal.⁶

Zo werd Hendrik koning in de Duitse delen van zijn rijk. In Italië gingen de zaken minder goed. Arduin benoemde zichzelf tot koning van Lombardije

---

²Thietmar, *Chronicon*, V-11.

³Ibid., V-15-V-18.

⁴Ibid., V-19.

⁵Ibid., V-20.

⁶Ibid., V-22.

en Hendrik moest er uiteindelijk persoonlijk heen om orde op zaken te stellen en zo het koningschap op zich te nemen. Deze kroningstocht is voor Thietmar een belangrijke keten van gebeurtenissen die de rechtmatigheid van Hendriks claim op de troon aangeeft: Hendrik werd in alle delen van zijn rijk erkend en geliefd.

★

Naast de kroningstocht, verwijst Thietmar zeer regelmatig naar het reizende koningschap: in de boeken vijf tot en met acht worden veel meer halteplaatsen van de koning genoemd dan in zijn beschrijving van de regeerperiode van Otto de Grote.

Veelal betreft het het verblijf van de koning in Merseburg. Dit is begrijpelijk, Thietmar was bisschop van dat bisdom en de komst en verblijf van de koning betekende meer prestige voor de stad, het bisdom en hemzelf. Door Thietmars beschrijving lijkt Merseburg een belangrijke halteplaats voor de koning, net als een aantal andere plaatsen die hij veelvuldig noemt in zijn boeken. Omdat de vier laatste boeken uit de kroniek wat betreft Thietmars beschrijving van de reizen van de koning vergelijkbaar zijn, wordt hieronder enkel boek VI besproken. Dat is het langste boek waarin de meeste jaren besproken worden.

De koning wilde Italië binnenvallen en het land als het zijne claimen. Ter voorbereiding ging hij eerst naar Maagdenburg om de hulp van Sint Mauritius af te smeken. Daarna reisde hij door Thuringen en de grens van Oost-Franken naar Regensburg om er een koninklijk assemblee te houden. Hierna vertrok hij daadwerkelijk naar Italië.⁷ Na Italië ging hij terug naar zijn thuisland, langs de grens met Zwaben ging hij naar Straatsburg om er de geboorte van Johannes de Doper te vieren.⁸ Daarna vierde de koning het feest der Apostelen in Mainz en ging via Oost-Franken naar Saksen.⁹

De Koning viel uit naar Bohemen en vierde ondertussen in Praag de geboorte van Maria.¹⁰ Na ook de landen der Milzeni binnengevallen te zijn, vertrok Hendrik weer naar huis, waar hij in Merseburg allerhande zaken regelde.¹¹

In het volgende jaar, 1005, hield hij een grote synode in Dortmund. Maria Tenhemelopneming vierde hij in Maagdenburg na een uitval tegen de Friesen en de Polen.¹² In 1007 hield de koning een grote synode in Frankfurt voor

---

⁷Ibid., VI-3.

⁸Ibid., VI-9.

⁹Ibid., VI-10.

¹⁰Ibid., VI-11-13.

¹¹Ibid., VI-16.

¹²Ibid., VI-19.

alle bisschoppen ten noorden van de Alpen. Hier werd, onder andere, de oprichting van het bisdom Bamberg besproken.¹³ Pasen van dat jaar vierde Hendrik in Regensburg, waar hij hoorde dat Boleslav zich weer roerde.¹⁴ Later, in 1009, begon ook hertog Hendrik in Beieren te rebelleren en de koning riep de leidende mannen van Beieren bijeen in Regensburg om dat probleem te bespreken.¹⁵

Pinksteren vierde de koning in Merseburg bij Thietmar, waarna allen naar Maagdenburg trokken. Kerst vierde hij in Pöhlde.¹⁶ Daarna ging hij naar Mainz waar een assemblee werd gehouden waar ook de rebellen aanwezig waren.¹⁷ Ondertussen hoorde hij van een vete tussen Herman en Gunzelin. Om deze zaak te bestuderen vertrok hij naar Merseburg.¹⁸

Kerst 1011 vierde de koning in Pöhlde en waarna hij weer naar Merseburg ging.¹⁹ Toen in het volgende jaar de kathedraal van Bamberg klaar was, verzamelde daar alle groten van het rijk om de vijfendertigste verjaardag van de koning te vieren. Er werd daarnaast ook een grote synode gehouden.²⁰

Nadat de zaken in Oost-Franken geregeld waren, keerde de koning terug naar Saksen, en vierde Pinksteren in Merseburg.²¹ Later, op het feest van Sint Matheüs, ging de koning naar Seehausen om van daar door te reizen naar Maagdenburg en Merseburg waar hij met de leidende mannen de zaken van het rijk besprak.²² Hierna ging de koning per boot naar Arneburg en sprak er met de Slaven over vrede. Hij vierde in Helmstedt Allerzielen en haastte zich toen om de westelijke regio's te bezoeken.²³

In Metz hield de koning een grote synode en vierde Kerst in Pöhlde.²⁴ In 1013 vierde de koning Driekoningen in Allstedt en ging daarna naar Merseburg. Maria Lichtmis vierde hij in Maagdenburg.²⁵ Tijdens de Vastentijd in Werla werd de koning ziek en kon hij zijn geplande bestemming niet bereiken. Hij vierde daarop Pasen in Paderborn en Pinksteren in Merseburg.²⁶ Terwijl de koning door de Westelijke gewesten reisde, bereidde hij zijn tocht

---

¹³Ibid., VI-30.

¹⁴Ibid., VI-33.

¹⁵Ibid., VI-41.

¹⁶Ibid., VI-50.

¹⁷Ibid., VI-52.

¹⁸Ibid., VI-54.

¹⁹Ibid., VI-59.

²⁰Ibid., VI-60.

²¹Ibid., VI-61.

²²Ibid., VI-81.

²³Ibid., VI-84.

²⁴Ibid., VI-87.

²⁵Ibid., VI-89.

²⁶Ibid., VI-91.

naar Lombardije voor. Langs Beieren en Zwaben ging hij vervolgens naar Rome.²⁷

Deze opsomming van haltes van de reizen van Hendrik II die door Thietmar zijn opgetekend in boek VI geven een aantal dingen aan. Ten eerste noemt Thietmar noch alle feestdagen noch alle halteplaatsen waar de koning vertoefde. Neen, hij noemt voornamelijk Merseburg, Maagdenburg, Pöhlde en Regensburg. De eerste drie plaatsen liggen allemaal bij elkaar in de buurt in Oost-Saksen, in het gebied waar Thietmar zelf vandaan kwam en leefde.

Dat Merseburg vaak genoemd wordt door Thietmar, mag geen verwondering opwekken: het is immers de stad waar hij bisschop was. Voor Maagdenburg geldt iets vergelijkbaars, het was het aartsbisdom waaronder Merseburg viel en Thietmar heeft er een deel van zijn opleiding genoten. Kortom, net zoals in de beschrijving van Otto de Grote is Maagdenburg en nu ook Merseburg en Pöhlde het ‘geografische middelpunt’ van Thietmars vertelling. Het perspectief van Thietmar was dus erg belangrijk.

Dat neemt niet weg dat Thietmar nu meer andere plaatsen en regio’s noemt dan in boek II. De meest voor de hand liggende reden is dat Thietmar beter op de hoogte was van de details van deze reizen omdat hij, zijn vrienden en familieleden het van dichtbij hebben meegemaakt. Zijn bronnen zijn nu niet voornamelijk historische werken zoals Widukind en de Annalen van Quedlinburg, maar dat is hij zelf en zijn omgeving, inclusief de koning, het hof en andere bezoekers van Merseburg en omstreken.

Juist omdat Thietmar verschillende plaatsen buiten Oost-Saksen noemt waar de koning belangrijke feesten vierde of bijeenkomsten hield, geeft aan dat dergelijke gebeurtenissen belangrijk waren in Thietmars beleving van de daden van de koning en het bestuur van het rijk. Thietmar focust niet op het vieren van een kerkelijke feestdag an sich, op de plaats van gebeuren of op wat er voorviel tijdens dergelijke bijeenkomsten, toch noemt hij ze wel. Vaak, als het een bijeenkomst betreft, wordt het doel van de bijeenkomst gegeven. Meestal is dat dan het bespreken van een opstand of het voorbereiden van een oorlog. Een keer ging het om het vieren van de vijfendertigste verjaardag.

★

Naast deze opsomming van plaatsen en bijeenkomsten, noemt Thietmar het reizende koningschap soms iets directer. In hoofdstuk IV van boek VII bijvoorbeeld: ‘After crossing the Alps, the emperor travelled through neighbouring regions exercising his royal prerogatives’.²⁸ En later, in hoofdstuk 24:

---

²⁷Ibid., VI-92.

²⁸Ibid., VII-4.

‘The emperor, moreover, went to the regions of the West where he corrected everything there that needed to be corrected.’²⁹

Thietmar ziet het als de taak van de koning om overal in het rijk zijn koningschap uit te oefenen, en daarvoor moet de koning dus reizen. Aan de andere kant noemt Thietmar het reizende koningschap als zodanig niet expliciet. Dat wil zeggen, hij heeft er geen mening over of geen inzicht in. Het is voor hem vanzelfsprekend. De gevolgen of uitwerkingen van het reizende koningschap daarentegen zijn voor hem weer wel van belang. Daarmee kan hij het belang van Merseburg, van Oost-Saksen en van hemzelf laten zien.

Net als in boek II, of wat dat betreft in de andere bronnen, noemt Thietmar enkel het reizen en de haltes, maar gaat niet in op reisdetails. Van het rijkskerkensysteem anders dan het benoemen van bisschoppen, is niets te bekennen in de kroniek van Thietmar. Waar in boek II Thietmar misschien niet over meer details beschikte, zijn er genoeg gebeurtenissen in boeken V tot en met VIII waar hij zelf bij aanwezig was, hij heeft zelf meegereisd met de koning. Toch worden er zo goed als geen details van het reizen, ook niet van zijn taak als bisschop om de koning onderdak te verlenen, genoemd.

Een enkele keer noemt Thietmar dat de koning per schip reisde, waarschijnlijk was dat een uitzonderlijke gebeurtenis, omdat over het reizen te paard niets vermeld wordt. Verder komen schenkingen van de koning aan Merseburg aan bod, echter, schenkingen aan kerken in het algemeen weer niet. Als eerder gezegd, de meest waarschijnlijke reden waarom Thietmar niet geïnteresseerd was in dergelijke details, of waarom Thietmar niet iets als het rijkskerkensysteem ziet, is dat het deze details voor zich spraken, dat het normaal was hoe de koning reisde en dat Thietmar dat daarom niet vermeldde.

Karl Leyser geeft in *Ottonian Government* een andere verklaring waarom tiende en elfde eeuwse auteurs niet schreven over de details van het bestuur. De auteurs kwamen allemaal uit de hoogste klassen van de adel en waren simpelweg niet geïnteresseerd in bestuur omdat voornamelijk de taak was van lagere beampten.³⁰ Dit kan ook verklaren waarom het rijkskerkensysteem als zodanig niet onderkend werd: veel van de diensten die kloosters en kerken moesten verlenen waren veelal taken van bedienden en lagere geestelijken. De meer in het oog springende taken zoals gezant- en adviseurschappen van abten en bisschoppen werden wel genoemd, maar niet in relatie gebracht met de andere diensten die verleend werden. Schenkingen en gastvrijheid aan

---

²⁹Ibid., VII-24.

³⁰Karl Leyser, ‘Ottonian government’, *The English historical review* 96:381 (1981), 722–723.

de koning verlenen werden voornamelijk genoemd als het eigen kerken of kloosters betrof door de sterke aanwezigheid van het lokale perspectief van de auteurs. Hierdoor is het moeilijk voor deze auteurs het algemene beeld van heel het Ottoonse rijk te zien. Anders gezegd, dat algemene beeld bestaat voor hen niet omdat ze niet veel verder kijken dan hun eigen omgeving.

4.2 De Vita Heinrici II imperatoris door Adelbold van Utrecht

De *Vita Heinrici II imperatoris* vertelt het levensverhaal van Hendrik II. De auteur van dit werk is niet echt bekend, maar vaak wordt aangenomen dat het door Adelbold van Utrecht is geschreven. Of dit boek daadwerkelijk is geschreven door Adelbold van Utrecht is onzeker.³¹ Adelbold gaat school in Luik waar hij enkele wiskundige verhandelingen schreef aan paus Silvester II. Hij heeft waarschijnlijk aan het hof van de koning vertoefd en in 1010 werd hij tot bisschop van Utrecht benoemd. Hij had een goede band met Hendrik.³²

Het boek is een verheerlijking van Hendrik, en voornamelijk gebaseerd op de kroniek van Thietmar van Merseburg.³³ Adelbold geeft een eigen interpretatie van Thietmars kroniek en voegt hier en daar nieuwe informatie toe.³⁴ Maar gaat hij hetzelfde om met het reizende koningschap als Thietmar? Op het eerste gezicht wel, Adelbold noemt ook de kroningstocht, noemt ook verschillende plaatsen waar de koning verblijft en zijn koningschap uitoefende. Toch zijn er een aantal verschillen.

Alhoewel het niet over zijn daden als koning gaat, schrijft Adelbold dat Hendrik als hertog van Beieren er rust en orde bracht en het vermogen van kerken vermeerderde.³⁵ Hier wordt het schenken aan kerken op min of meer systematische wijze aangestipt. Aan de andere kant wordt er geen relatie gelegd met het reizende aspect van het heerserschap, en het geeft waarschijnlijk de vroomheid van Hendrik aan al voor hij koning werd.

Over de noodzaak tot rondreizen zegt Adelbold in hoofdstuk veertien het volgende: Hendrik heeft de problemen met de kroning en Herman opgelost en heeft ‘besloten terug te gaan naar Beieren, zijn geboortegrond, omdat hij

---

³¹Van Rij, ‘De Vita Heinrici II imperatoris van bisschop Adelbold van Utrecht’, in: H. van Rij (red.), *Nederlandse Historische Bronnen*, deel III (Amsterdam: Verloren, 1983), 9–10.

³²Ibid., 11–13.

³³Ibid., 10.

³⁴Ibid., 29.

³⁵Adelbold, ‘Vita Heinrici II imperatoris’, in: H. van Rij (red.), *De Vita Heinrici II imperatoris van bisschop Adelbold van Utrecht*, deel III (Amsterdam: Verloren, 1983), 1.

zijn nieuwe getrouwen niet zó dikwijls wilde bezoeken, dat hij de oudere, door hen achter te stellen, tot het begaan van dwaasheden zou brengen.³⁶ Oftewel, als de koning, of hertog, niet regelmatig zijn gezicht laat zien, niet aanwezig is, en niet kan 'besturen', ontstaan er problemen.

Om overal in het rijk aanwezig te zijn, moet hij dus reizen: 'In het jaar 1003 (...) in het eerste jaar van de indictie, heeft koning Hendrik besloten naar de Moezelgouw te gaan, waar hij nog niet geweest was, wetend dat een gebied waar de koning niet geregeld komt, zeer dikwijls vervuld is van de klachten en het gezucht der weerlozen. Derhalve ging hij naar Thionville en daar hield hij met alle inwoners van de Moezelgouw een hofdag.'³⁷

Ondanks deze directere verwijzing naar het reizende koningschap, kan uit de rest van het werk van Adelbold niet opgemaakt worden dat hij meer inzicht of interesse in het bestuur had dan de andere besproken auteurs. Adelbold's leven van Hendrik komt verder, wat betreft het reizende koningschap zo overeen met Thietmar dat verdere bespreking overbodig is.

---

³⁶Ibid., 14.

³⁷Ibid., 19.

5

Conclusie

De vragen die in de inleiding geformuleerd zijn en in voorgaande hoofdstukken uitgewerkt, worden nu beantwoord. De eerste vraag, over wat het reizende koningschap inhield, is in hoofdstuk 2 beantwoord in drie deelvragen die nu kort samengevat worden. De eerste deelvraag ging in op de reisbestemmingen en routes van de koninklijke reizen. De koning reisde van machtcentrum naar machtcentrum, beginnende in hun thuisland Oost-Saksen. Hierdoor kwamen ze voornamelijk in Saksen, Lotharingen, Thuringen en Franken. De andere regio's van het rijk werden enkel aangedaan als de koning daar belangrijke zaken had te regelen, zoals het onderdrukken van een opstand, het afslaan van een inval van barbaren of oorlog voeren aan de grens. Wat betreft Beieren en Zwaben had de koning nog een andere reden om daar soms doorheen te trekken: zijn reizen van en naar Italië.

Gedurende deze reizen hield de koning regelmatig hofdagen en andere bijeenkomsten, vaak tijdens kerkelijke feestdagen. Op dergelijke bijeenkomsten kwamen de koning, het hof, de groten van het rijk en de regionale heersers bijeen om de problemen en zaken van het rijk en in het bijzonder die van de regio waar de bijeenkomst was, te bespreken en af te handelen. Ook de heersers uit de gebieden die de koning niet vaak bezocht werden geacht langs te komen als de koning “in de buurt” was of hen dat vroeg. Niet komen opdagen was een teken van rebellie.

De tweede deelvraag betreft de middelen en mogelijkheden die de koning tot zijn beschikking had om constant door zijn rijk te kunnen reizen. Tijdens de reizen verbleef de koning vaak in koningskloosters en koningskerken die, in ruil voor de bescherming van de koning, hem dienstplichtig waren: de *servitium regis*. Deze dienstplicht bestond uit het verlenen van gastvrijheid aan de koning en de zijnen tot aan het verlenen van militaire bijstand en optreden in vertrouwensfuncties voor de koning. Vaak deed de koning een schenking aan het klooster of de kerk dat hij bezocht had.

Gaandeweg de tiende en elfde eeuw gaan de koningen een systematisch beleid voeren om de koningskerken en koningskloosters te verrijken door steeds meer en grotere geschenken te geven, zoals land, rechten, en soms zelfs een

heel graafschap, om zo zijn koninklijke reizen, ook buiten de traditionele machtcentra, beter mogelijk te maken. Dit *servitium regis*, en met name het systematische schenkingsbeleid in de elfde eeuw, was onderdeel van wat in de literatuur bekendstaat als het rijkskerkensysteem. Het andere deel bestond er uit dat de koning het recht had om hoge religieuze posten, zoals abt en bisschop, te verdelen.

Hoe de koningen door middel van deze reizen hun rijk bijeen konden houden en besturen is de derde deelvraag. Door de aanwezigheid van zowel de koning als de regionale heersers en de groten van het rijk was de koning in staat bestuur over de regio die hij bezocht uit te oefenen. Zijn heerschappij in het gebied werd als het ware gelegitimeerd door de aanwezigheid van die leiders van datzelfde gebied door middel van persoonlijk contact en rituelen. Het was voor iedereen daarom belangrijk een goede persoonlijke band met de koning en de zijnen te hebben.

Als de koning voor langere tijd niet aanwezig was in een bepaalde regio dan verminderde daar zijn heerschappij en ontstonden er allerhande problemen. Zwakkeren werden niet meer beschermd, opstanden werden gesmeed en vetes uitgevochten. Juist door deze problemen werd de koning gevraagd de regio weer te bezoeken of besloot de koning uit eigen beweging om er orde op zaken te stellen. Op deze wijze werd het rijk als het ware door het reizen van de koning geïntegreerd.

★

In hoofdstukken 3 en 4 is onderzocht in hoeverre het bovenstaande beeld van het reizende koningschap zoals dat in de recente literatuur bestaat, toepasbaar is op narratieve bronnen uit de tiende en elfde eeuw. Daartoe zijn een drietal bronnen over het leven van Otto de Grote en twee bronnen over Hendrik II geanalyseerd met betrekking tot het reizende koningschap. Uit deze analyse zijn een aantal verschillen en conflicten tussen het beeld in de literatuur en het beeld dat in de bronnen wordt geschetst duidelijk geworden.

Het eerste verschil is het verschil in perspectief. Het beeld in de literatuur is geëxtraheerd uit veel verschillende bronnen over een langere periode en uit alle delen van het rijk. Het perspectief dat hieruit ontstaat is dan ook veel breder dan dat van de auteurs van de bronnen.

Die auteurs waren voornamelijk geïnteresseerd in hun eigen omgeving, zowel sociaal als geografisch. Zo benadrukt Thietmar van Merseburg bijvoorbeeld vooral het belang van Oost-Saksen en met name zijn Merseburg en Maagdenburg. Adalbert van Maagdenburg benadrukt weer zijn geboortestreek: Lotharingen en Franken.

Naast een beperkt geografisch perspectief is ook het sociale perspectief beperkt. Om te beginnen waren alle auteurs geestelijken uit de beste families

en Thietmar en Adalbold waren bisschop en Adalbert zelfs aartsbisschop. Dat ze voornamelijk schrijven over het handelen van hun eigen klassegenoten zoals hertogen, graven en bisschoppen is dan ook niet verwonderlijk.

Op zich zou dat geen problemen hoeven op te leveren voor hun perceptie van het reizende koningschap, maar veel details van het reizen werd geregeld door leden van lagere klassen en dus niet interessant voor de auteurs. Daar komt bij dat het reizen van heersers de gewoonte was, en wat gewoon is, is over het algemeen niet interessant om op te tekenen. Enkel in geval van uitzonderlijke situaties wordt er wel directer naar het reizende koningschap verwezen of details van het reizen bekend gemaakt. Bijvoorbeeld dat de koning soms per schip reisde, of dat hij erg lang in Frankfurt verbleef. Als tijdens een koningsreis de koning op de hoogte gesteld werd van de rebellie van zijn zoon, wordt het reizende koningschap vermeld, net als tijdens een tocht als voorbereiding op een inval in West-Franken. Dit betekent dat het reizende koningschap als zodanig wel bestond in de ogen van de auteurs van die bronnen, maar dat het te gewoon was om als belangrijk aangemerkt te worden.

Dit beperkte perspectief werd versterkt door afstand in tijd tussen het optekenen van gebeurtenissen en het plaatsvinden van die gebeurtenissen. Enkel als de auteurs min of meer contemporaine geschiedenis schrijven, dus in het geval van Thietmar over Hendrik II en voor een deel ook Adalbert van Maagdenburg, worden de beschrijvingen van de reizen veel gedetailleerder. De auteurs noemen dan veel meer plaatsen waar de koning bijeenkomsten hield, kerkelijke feesten vierden of om andere redenen langs kwam. Overigens waren de meeste van deze plaatsen wel in de buurt van het interessegebied van de auteur. Voor die beschrijvingen die niet contemporain zijn, geldt dat de graad van detail erg laag is. Het is zeker geen opsomming van plaatsen waar de koning geweest is en zijn heerschappij heeft uitgeoefend.

Door het beperkte perspectief van de tiende en elfde eeuwse auteurs kunnen er een aantal problemen met interpretatie van de bronnen ontstaan. Ten eerste kan het beeld ontstaan dat de regio waar de auteur belang in stelde een belangrijkere plaats in het rijk innam dan in de literatuur naar voren komt. Verder kan het gebrek aan informatie over de reizen van de koning in niet contemporaine bronnen leiden tot de voorstelling dat het reizende koningschap niet bestond in de ogen van de auteurs. Met andere woorden dat het beeld uit de literatuur niet als zodanig in de tiende en elfde eeuw werd ervaren.

★

Er is een tweede opvallend verschil, namelijk het ontbreken van verwijzingen naar het rijkskerkensysteem anders dan het benoemen van hoge gees-

telijken door de koning in de bronnen. Geen enkele bron noemt het schenken van de konging aan kerken of kloosters, buiten het eigen klooster of kerk natuurlijk, laat staan dat er een systematisch beleid van de koningen uit naar voren komt.

Dit verschil kan ook weer verklaard worden door het verschil in perspectief: de tiende en elfde eeuwse auteurs keken niet verder dan hun eigen omgeving, een beeld van heel het rijk kunnen ze daardoor niet gevormd hebben. Ze hadden gewoonweg te weinig informatie of niet het besef om zo'n systematisch beleid van de koning te kunnen zien. Sterker nog, het is twijfelachtig of de koningen zelf hun rijk konden overzien. Dat ze bewust veel schenkingen aan kerken en klooster hebben gedaan omdat dat handig was voor hun reizen is aannemelijk, dat ze daar systematisch te werk gingen en een goed overzicht van de situatie en mogelijkheden hadden, is niet aannemelijk.

De recente historici kunnen natuurlijk wel het hele gebied overzien en dat over een langere periode. Dat zij hieruit iets als het rijkskerkensysteem hebben gedestilleerd is niet verwonderlijk, maar het beeld is modern en bestond als zodanig niet in de tiende en elfde eeuw. Dat bij het lezen van de bronnen hierdoor geen verwijzingen naar dit rijkskerkensysteem te vinden zijn, is niet verwonderlijk. Dit houdt overigens ook in dat vermeende verwijzingen in narratieve bronnen naar het rijkskerkensysteem, bijvoorbeeld schenkingen aan kloosters, dat niet zijn in de ogen van de auteur. De auteur had met dergelijke verwijzingen dus andere bedoelingen.

★

Alhoewel het reizende koningschap in de ogen van Thietmar, Widukind, Adalbert en Adelbold bestond, zagen zij er niet meer in dan dat het de taak van de koning, van elke heerser, was om zijn rijk te bereizen. Het algemene en systematische beeld uit de literatuur kan wel gebruikt worden om een bron en de gegevens te plaatsen in een breder kader, voor interpretatie van de bron wat betreft het reizende koningschap is het niet geschikt.

6

Bibliografie

- Adalbert, ‘Adalberti continuatio reginonis’, in: *Fontes ad historiam aevi Saxonici illustrandam = Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit / Widukindi res gestae Saxonicae, Adalberti continuatio reginonis, Liudprandi opera* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971), 186–231.
- Adelbold, ‘Vita Heinrici II imperatoris’, in: Rij, H. van (red.), *De Vita Heinrici II imperatoris van bisschop Adelbold van Utrecht*, deel III (Amsterdam: Verloren, 1983), 44–95.
- Althof, Gerd, ‘Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10. und 11. Jahrhundert’, *Frühmittelalterliche Studien* 23 (1989), 265–290.
- Althoff, Gerd, ‘Zur Frage nach der Organisation sächsischer coniurationes in der Ottonenzeit’, *Frühmittelalterliche Studien* 16 (1982), 129–142.
- Bautz, Friedrich Wilhelm, ‘Adalbert I’, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* I (1990, laatst veranderd: 5 mei 2002), ⟨URL: http://www.bautz.de/bbkl/a/adalbert_i_v_m.shtml⟩.
- Bernhardt, John W., *Itinerant kingship and royal monasteries in early medieval Germany: c. 936–1075*, deel 21: *Cambridge studies in medieval life and thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).
- Hageman, Mariëlle, ‘De kleren van de keizer. Rituelen van de Karolingische en Ottoonse vorsten in woord en beeld’, Proefschrift, Universiteit Utrecht (november 2001).
- Harsch, Ulrich, ‘Bibliotheca Augustana. Widukindus Corbeius ca. 925 - post 973’ (1996), ⟨URL: http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost10/Widukind/wid_intr.html⟩.

- Huschner, Wolfgang, 'Kirchenfest und Herrschaftspraxis. Die Regierungszeiten der ersten beiden Kaiser aus liudolfingischem Hauser (936–983)', *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 41:1 (1993), 24–55, 115–134.
- Keller, Hagen, 'Reichsstruktur und Herrschaftsauffassung in ottonisch-früsalischer Zeit', *Frühmittelalterliche Studien* 16 (1982), 74–128.
- Keller, Hagen, 'Herrscherbild und Herrschaftslegitimation Zur Deutung der ottonischen Denkmäler', *Frühmittelalterliche Studien* 19 (1985), 290–311.
- Kränzle, Andreas, 'Der abwesende König. Überlegungen zur ottonischen Königsherrschaft', *Frühmittelalterliche Studien* 31 (1997), 120–157.
- Leyser, K. J., *Rule and conflict in an early medieval society* (Londen: Edward Arnold Publishers, 1979).
- Leyser, Karl, 'Ottonian government', *The English historical review* 96:381 (1981), 721–753.
- Lohmann, H. E. et al., *Fontes ad historiam aevi Saxonici illustrandam = Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit / Widukindi res gestae Saxonicae, Adalberti continuatio reginonis, Liudprandi opera*, deel 8, onder redactie van Bauer, Albert en Rau, Reinhold (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971).
- Müller-Mertens, Eckhard, *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Großen* (Berlijn: Akademie-Verlag, 1980).
- Müller-Mertens, Eckhard, 'The Ottonians as kings and emperors', in: Reuter, Timothy (red.), *The New Cambridge Medieval History III. c. 900 – c. 1024* (Cambridge, 1999), 233–266.
- 'De Vita Heinrici II imperatoris van bisschop Adelbold van Utrecht', in: Rij, H. van (red.), *Nederlandse Historische Bronnen*, deel III (Amsterdam: Verloren, 1983), 7–95.
- Schieffer, Rudolf, 'Der ottonische Reichsepiskopat zwischen Königtum und Adel', *Frühmittelalterliche Studien* 23 (1989), 291–301.
- Thietmar, *Chronicon*, onder redactie van Warner, David A., 65–385 (Manchester: Manchester University Press, 2001).
- Warner, David A., *Ottonian Germany. The chronicon of Thietmar of Merseburg*, eerste druk (Manchester University Press, 2001).

Widukind, 'Widukindi res gestae saxonicae', in: *Fontes ad historiam aevi Saxonici illustrandam = Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit / Widukindi res gestae Saxonicae, Adalberti continuatio reginonis, Liudprandi opera* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971), 12–185.